

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P

Szerkeszti: Barabás András, Bojtár Endre, Czeglédi András, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Szüts Miklós,
Trencsényi Balázs. Olvasószerkesztő: Nagy Mónika Zsuzsanna

Esterházy Péter • Margócsy István
Kemény Mária • Szilágyi Ákos
Török András • Czeglédi András
Horváth Iván • Barabás András
Nick Elsdorf • Kálmán C. György
Trencsényi Balázs • Stuart Sutherland
Tandori Dezső • Jurij Scserbak
Borbély Szilárd • G. István László
Bán Zsófia • Balogh Beatrix • Szüts Miklós

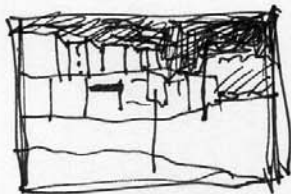
2010. május

Ára: 500 Ft

Monika,

arra gondoltam, hogy Baudouin-ünnepre kerakom lopo-
tolba egy raris festményeket, (feltehetően még en-
sem littaam őket!), így biztos ünnepélyes-vidámas (!)
lesnek. Majd odavon, hogy - mondjuk - "vagy azt
adhatom, mi lényegem", vagy omi kasszálót, tán kicsit
szellemesebbet. (De majd "civilben" lap egy jarrt is!)
No, noval ereret a képetet kéne beadni:

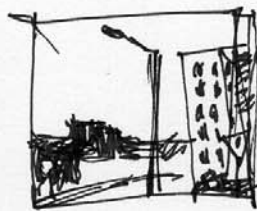
2000/1

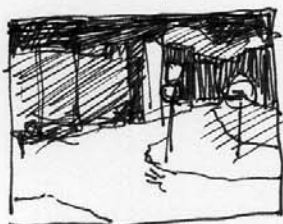
2000/2

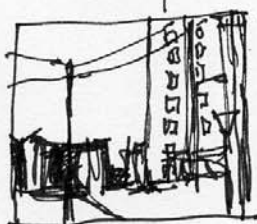
2000/6

2003/5

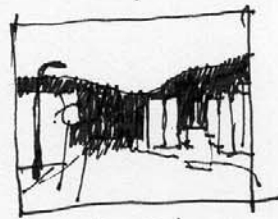
2003/7

2003/9

98/13

2002/6

2002/7

2003/14

2003/16

2004/2

Hát kb. ennyire gondoltam, több
képet is fe. (Perne ketvenet kellett...)

Eric
M.

Esterházy Péter

Egy nagy hetven

Megöregedett Esti Kornél (*contradictio in adjecto*), amivel számolt, olvasott erről ezt-azt, tudta, hogy jőni fog, ha jőni kell, nem is nagyon zavarta, eltekintve attól a sok kis szartól, ami egy ideje baszottul zavarta, de avval nem számolt, hogy a barátai is öregszenek, és itt sem azon akadt fönn, hogy látnia kell az idő orv támadását, a sejtek és a sejti összefüggések szívszorítóan banális romlását, hanem –

Hanem akár egy fekete felleg, folyamatos fenyegetés függtek a feje fölött az úgynevezett kerek évszámok, az évfordulók („az ötten és kettővel oszthatók”), az 50, aztán a 60, a 65 kis szerencsével megúszható, de a 70 és 75 esetében már nincs esély, csak behajolás – hogy tehát ennyi évesek lesznek a barátai vagy akiket tisztel, akik szellemi teljesítménye ténylegesen fontos neki (vagy most már soha nem fogja bevállhatni, hogy ez a fontosság csupán elméleti konstrukció, amitől akár még valóságos is lehet).

Még szerencse, hogy olyan sokan meghaltak már.

Esti tudta, de mindenképp úgy érezte, hogy sok embernek sokat köszönhet. Ezt bírta leginkább abban az egész magyar cucuban, ezt a köszönetet. Nem tud annyi idióta lenni az országban, hogy ne legyen pozitív a szaldó. Szaldó, szép, magyar szó, akár a gyöngy, liliom, édesanya.

Am a fekete felleg fölött fölragyogott akkor Esti Kornél szerencsecsillaga. Mert ugyan megint hetvenéves lett valaki, a fenti értelemben egy valakije, nem egészen a barátja, mert a barátság konkrét, ölelés és meccsnézés, ivások, evések, a barátság az földi, mindennapi, nem ünnepi vállalkozás, pulóver, nem szmoking (de nem is tréningnaci), de majdnem a barátja, Estinek nemcsak jólesett erre a férfitra gondolnia, de ez megnyugtató is volt, aki tehát hetven lett, és itt jó a szerencsecsillag, mert éppen az ő életműve az (amely az általa írottakból, az általa mondottakból, illetve az életéből mint olyanból áll össze), amely nemhogy biztatja, de egyenesen fölhatalmazza őt, Estit, hogy füttyüljön a születésnapiköszöntőkötelességre, erre a báva muszra.

Nem mintha egy ilyen köszöntőnek szükségszerűen üresnek kéne lennie, hiszen az ünnepi alkalom jó lehetőség átgondolni az ünnepezt szűrőjén át, vagyis segítségével dolgainkat, helyzetünket; a jó köszöntő nem guszulálás, nem tiszteletkőr, hanem valóságos köszönet, nem formalitás, hanem forma, nem külsőség, hanem egzisztenciális.

Hát ez az! A bennünk élő bojtárbandi éppen azt mondja, kizárólag az életbevágóan fontos dolgokkal foglalkozz, azzal, ami belevág az életedbe. És hogy olyan legyen az életed, hogy legyenek ilyen dolgok, ilyen vágósak. Ez nem azonos a naggyal, a jelentőssel, és nem is egészen azonos a személyessel. Ezt esetről esetre meg kell vizsgálni. Észre lenni, mondja egy másik barátunkkal együtt. Egy szabad és független országban, mondja, nem ébredhetünk fel úgy minden nap, hogy „magyar vagyok!” – hanem inkább úgy: „ez és ez a dolgom, ezt kell csinálnom.”

A munka méltósága. Az olvasás méltósága. Az írás méltósága. Életre-halálra.

Esti, mint annyiszor, a szeretet természetén tűnődött mániákusan. Aztán, mint annyiszor, a számokon. Rémületes-e vagy csupán szükségszerű (vagyis ilyen az élet), hogy egy több mint negyven évvel ezelőtti, akkor konkrét napi programként értelmezhető írás, írása az ünnepeltnek egyszer csak olyannak tűnik fel, mintha ma reggel írták volna? A feladat adva van, véget kell vetni a hangszórók ontotta dumának, a harsány blöffnek, aminek egyébként önmagunkon kívül soha senki nem dőlt be, idézet vége.

Milyen sokszor idéztem ezt. Okosodtam tőle. Tíz évvel öregebb, mint én, számolgatta Esti. Ez az egyik legállandóbb dolognak mutatkozott Esti életében. Mindig így volt evvel a tíz évvel, így volt, így van, így lesz. Így lesz – egy ideig. Ez az „egy ideig”, de most tényleg, ez Esti Kornél kalandos élete.

Bandikám, Isten éltesen, és méltóztassál a fentieket szigorúan (bűnösen) referenciálisan olvasni. De csak Te. Bár jónak mondom, Dunába vizet...

Ölel,

p.

Margócsy István

Milyenek a litván évszakok?

Emlékezzünk, amennyire lehet, s próbáljuk felidézni: milyen is volt hajdan, a huszadik század hetvenes éveiben, ifjú (egyetemista) korunkban az a kép (vagy inkább vázlat? térkép? ábrázoló geometrikus rajz?), amelyet a kelet-európai irodalmakról nyerhettünk, akár a fordításokból, akár az irodalomtörténeti leírásokból: különös, összetorlódott történelmi mítoszoknak, felidézhetetlen irodalomtörténeti összefüggéseknek laza és egyre újabb magyarázatok után kiáltó olyan hálózata, mely ráadásul folyamatosan különös szokásoknak, és érthetetlen viszonyoknak megelevenítésére tör, s állandóan az éppen érintett közösségnek végtelen fontosságára apellál kizárólagos empátiát feltételező hevülettel, állandóan hangoztatván az éppen olvasott és meg nem értett művek hasonlíthatatlanságának lefordíthatatlan voltát – s így megközelíthetetlen idegenségét. (S idézzük fel azt is: mennyire nem volt benne a magyar köztudatban, hogy mindez, *külső*, azaz nem magyar olvasói pillantás előtt ugyanígy érvényes lehet a magyar irodalomra is...!) Micsoda változás történt azóta, hogy a század utolsó harmadában rengeteg valóban jó fordítás, s rengeteg értő és rokonszenvező, az egyediségen túlmutató összehasonlító (azaz magyarázataival megvilágító), s így önmagunkra, magyar irodalmárookra is érvényes leírás és tanulmány született, mely megpróbálta bizonyítani – jó pár esetben egyértelmű sikerrel –, hogy a *többi* kelet-európai nép és irodalom is fel tud mutatni általánosabb érdeklődésre is igényt tartó különlegességeket. S micsoda pazarlás is zajlott (zajlik) e nagy munka prezentációja és recepciója során: hisz hány olyan remekmű jelent meg már jó ideje magyarul, melynek ismertsége, a régi jó közömbös beidegződéseket követve, lényegében máig jelentéktelen maradt, többnyire a legszűkebb szakma körében is!

Lássuk mindennek talán legfantasztikusabb példáját: azt a kis kétszázötven éves litván eposzt¹ melyet Bojtár Endre több mint negyedszázada jelentetett meg (Tandori Dezső kiváló fordításá-

ban), több mint negyedszázada propagál, a legnagyobb laudációk közepette, s melynek sorsa mégis a visszhangtalanság lett és maradt! Holott Bojtárnak e téren alighanem mindenben igaza van: az evangélikus lelképásztor Donelaitis a 18. század utolsó harmadában minden szempontból páratlan epikus tankölteményt írt (a korban Európa-szerte elterjedt konvenció szerinti műfajban, a nagyon konvencionális *Évszakok* címmel²) a természet és a falusi ember kapcsolatáról, a litván nép és társadalom életrendjéről és szokásairól; az isteni gondviselésnek a természetben megnyilvánuló végtelen bölcsességéről, valamint arról, hogy ez a bölcsesség az emberi életben tökéletes hasznavehetetlen és hiábavaló; a természet hártatlan szépségéről és gazdagságáról, valamint az emberi élet kiszolgáltatott voltáról, a ridegségről, a szegénységnek rémületes szorításáról. Donelaitis rendre megpróbálja betartani a fiziko-teológia nagy konvencióit (vagyis hogy a természet minden jelensége Isten teremtésének bölcs szándékosságát bizonyítja) valamint a pietista erkölcsi tanítás rendjét (azaz a derekas, szorgalmas és éretnyes élet üdvözítő voltáról való meggyőződést), továbbá a klasszicista ábrázolás harmonikus kiegyensúlyozottságának és egységességének dekórumát – ám leírásai mintha mindezen kegyes óhajoknak és előírásoknak éppen az ellenkezőjét mutatnák be: nyers naturalizmussal és kérlelhetetlen (sokszor szélsőséges) durvasággal jellemzi falujának életét, rémes jeleneteket és látványokat prezentál, nagyon kemény társadalmi ellentéteket elevenít meg: olyan falusi világot teremt, melyből csak éppen a felvilágosodás kori pásztor-idilleknek problémátlan kedélyessége van kihagyva.

Ismerjük: a 18. századi nép- és természetleírások mintegy magától értetődőnek tekintették, hogy a szántóvető nép a maga egyszerűségében csak boldog lehet (vö. pl. Csokonai Vitéz Mihálynak *Tavaszi* című szép, németből fordított tanítókölteményét, melynek témája, amint a bevezetés írja: „intés az örömré”, „a mezei nép boldogsága; erre és a bölcs életre való áhítozás”; s melyben felhangzik a felhőtlen paraszti boldogságnak jámbor dicsőítése is: „Óh, százszor boldog nemzetség! / Kit semmi gond nem rongál, / Kit sem a kaján veszettség, / Sem kevély gőg meg nem száll! // Halkkal folynak el rejtekben / A te élted napjai, / Mint a virágos rétekben / A tiszta víz habjai...”; s mely a leírásokban kizárólag a

kellemetességeknek hagy helyet³), s ugyanígy magától értetődőnek tekintették a falusi társadalomnak nemes hierarchiáját, a jó és jómódú birtokos úri gazdának munkaadói és társadalom-biztosító szerepét (vö. pl. „A szorgalmatos mezei gazda” típusú leírásokat;⁴ vagy a Baróti Szabó Dávid által fordított, két kiadást is megért *Parashti majorság* című hexameteres tanító-költeményt⁵), az irodalmi ábrázolás szintjeit illetően pedig szinte előírászerűen követték az erkölcsi normáknak preskriptív, nem pedig deskriptív alkalmazását: vagyis csak azt jelenítették meg a nép életéből, amit derekasnak és javallhatónak tartottak, s amely életjelenségeket esetleg kifogásoltak volna, azokat egyszerűen nem is vették észre vagy számba (amint ezt igen szépen példázza a Kis János által fordított *A falusi élet* című könyvecske⁶). A rousseau-ista primitivista természetfelfogás keveredik e művekben a fiziko-teológia vallásos világképével, az erkölcsi-társadalmi kérdések pedig úgy vetődnek fel, hogy a civilizációtól távol tartott élet mindig alapvetően erényesként tűnik fel, jámbor és szerény, de mindvégig arányos, harmonikus és békés, mondhatnánk giccsesen rokkó népszínmű-díszletek között (ismét egy szép Csokonai-példa: „Minden pásztor öröme hoznak / A virágok illatai, / Midőn körülte ugrándoznak / A halmokon bárányai.”; Ama sionál lyánkájával / Szunnyad a pásztor édesen, / Ki ötet karjával / Átölelte szerelmesen: // Lány álom ült szemek héjára, / Lelkek egymás lelkébe jár: / A csalogány nyájas daljára / Szunnyadt el ez a boldog pár...⁷).

Mennyire más a Donelaitis világa! Itt, e litván falusi életben minden rideg, szegény – még a madarak is kopár körülmények között, elroncsolt fészkekben élnek, s a tavasz közeledtét sem a gusztusos méhecskék vagy csalogányok, hanem a kellemetlen állatok megjelenése jelzi („Nyirkos odúkból jöttek a patkányok s a görények, / Hollók, varjak, szarkák, baglyok, egérpereputty és / Még a vakondok is ujjongott, mily szép az idő, lám. / Bolhák és szunyogok, legyek és bogarak gyülekeztek, / Kínzóink hada összesereglett s újra kirajzott, / Szürni az úr- s pórnépeket egyképp, járt a fullánkjuk...”); s tavasszal a falusi nép itt nem csak a természet megújulásának örvend, hanem a robot megindulásától is szenved („Ám ti is itt vagytok már munkák, ránk sokasod-

tok, / Gyötrőink! a keserv, a robot kezdődhet előlről, / Ó, de sokat kell gürcölnünk, hogy a csűrbe behordjuk / Mind, ami padláson, hombárban most – ki se kelt még...”); a parasztok rengeteget dolgoznak (az urak kinevetik a munkát), ám a parasztok sem „idillien” szenvednek, hanem tetvesen és lustán, éhesen („...a szegény pór-sarj – gyomrában csöppke kis író, / Félholtan vonszolja magát, kicsavarva, lenyúzva – / Ördöggel-nyavalyával kezdi naponta a munkát...”), nemegyszer – elképesztően konvenció-szegő ábrázolásban – tökrészezen; az emberek szörnyen káromkodnak („Ily társalgás folyt; de az intező odament és / Oly cifrát bödült rájuk, toppantva dühében, / Hogy bele rándult rémületében még a világ is. / „Így fene, úgy rosseb...” – nocsak ember, térj hamar észhez!... Ám az idétlen még jobban rákezdte a szókra, / Megrémíti gonosz szitkával az ég madarát is... Ámde a békák és a varangyok is úgy megijedtek! / Nagy-sebesen beleugrál mind kölyköstül a vízbe. / És a tető zugain lapuló patkány- meg egérhad, / Sőt, a bagoly, valahány, úgy félt, hogy csaknem elájult, / És a veréb is félholtan potyogott az ereszről. / Szóval, sejtethetek, hogy üvöltött ott e gazember.”) és kegyetlenül verekednek („...ő is / Oly rútul berugott az erős sörtől, hogy a végén / Tántorgott csak, bányún bámulván a világot ... Nosza, mind, a / Padlón fetrengnek már egy-csimbókba fonódva, / És úgy marcangolják egymást, hogy ki az orrát / Törte be végül, más a fülét tépette cafatra. ... úgy helyben hagyták, alig élt: a családja / Félholtan vonszolta a helyszínről haza, ágyba.”), tudatosan és szándékosan lopnak – s időnként komoly feszültségeket is kihordanak a fennsőbbiséggel szemben. Donelaitis világában semmi nem maradt az európai paraszt-pásztoridill emelkedett derűjéből és kecses harmóniájából: az emberek éhesen és gonosan viselik sorsukat, s még akkor is, mikor pedig a sors elviselhetőségére inti őket valamely erényes szózat, akkor is olyan nyers durvasággal találkozunk, amilyennek alig találjuk párját: az úri/parashti életnek isten előtt való antropológiai egyenlőségét azzal szemlélteti a mű, hogy részletesen traktálja, miként szarja össze magát minden gyerek, egyformán... („Itt a parasztgyerek is meg az úrgyerek is: csupa testvér, / Együtt rúgja a port ... / Mert hisz az úri gyerek fenekét épp úgy kiporolják, / Mint a parasztét, hogyha az ágyba csinál a kis édes...”) S csak ezek után részletezi azt is, hogyan jönnek létre rögtön már a gyermekkorban is az áthatolhatatlan társa-

dalmi különbségek („És a paraszt- meg az úr-csemetének hogyha beszart, hát / Csöpp hátsóját jó puha ronggyal kell kitörölni... Hisz rossznak születünk mind, nincs itt semmi különbség. / Pompás ágy: ez várja az újdonsült nemes úrfit, / Míg a paraszt gyerekének megfelelő a sötét zug, / Vagy bepelenkázják s kiteszik: van jó puha gyékény; / Ám gondold meg: még ott gazdagságuk ugyan mi?... Lám csak, az úr épp megszületik, pöffeszkedik immár / Pór-nép közt: a hideg vizen úszik eképp a szalonna / Zsírja; s az árva paraszt zsíroska kalapja leröppen, / Hogyha az úr ordít, s a kemen-ce hideg fala mellé / Bújnak némán, hajlongnak nagy-alázatosan mind. / Ám ha az Isten eképp kijelölte helyünk: nosza, járjon / Félelmes-tarajos hercegeként fennen az egyik, / Másik, gázolván a latyakban, hordja a trágyát.”). Ez a brutálisan goromba leírás is mennyivel élesebb hangon szól, mint az a nagy nemzetközi sikert aratott jópofa, eufemizmusokban gazdag szatíra, mely az árnyékszéki ürítkezésnek írta volt le antropológiailag egyenlősítő tendenciáit (az osztrák Blumauer nem szellemtelen, bölcs és pajkos versének magyarországi sikerét mutatja, hogy Csokonai lefordította és Földi János még filológiailag is értekezett róla...⁸).

S mindezt a sok durvaságot és szörnyűséget mégis beragogyja valami homéroszi derű és emelkedett humor: nem a szatíra kegyetlensége szól itt, nem is a társadalmi lázítás kiáltványa – mintha a szerző mindezt így tekintené természetesnek, mintha mindez így képviselné az isten végtelen gondviselő kegyelmét. S talán épp ebben rejlik genuin kelet-európaisága.

S ez az, amiért hála illeti Bojtár Endrét, hogy kiemelte e művet (s persze még annyi más is) az ismeretlenségből; nyersfordításával lehetővé tette gazdag és szellemes magyarítását – adná isten, hogy egykori hősi gesztusa széleskörű recepcióra is találhatna!

JEGYZETEK

1. Kristionas Donelaitis: *Évszakok*. Ford. Tandori Dezső, utószó Bojtár Endre. Európa, 1970. (A szerző élt: 1714–1780; a művet írta: 1765–1775; megjelent 1818, német fordítással együtt.)
2. Csak illusztrációként: e műfajból ma már csak Haydn hatalmas oratóriuma (1801) nevezhető élőnek.
3. Csokonai Vitéz Mihály: *A tavasz. Festő verszet Kleist német munkáiból*. In uő: *Minden munkája*. (S. a. r. Vargha Balázs) Szépirodalmi, 1973. I. 1034–1081.

4. Nagyváthy János: *A szorgalmatos mezei gazda*. A Magyarországon gyakoroltatni szokott gazdaságnak rendjén keresztül. Pest, 1791. Két kötet.
5. *Paraszti majorság*. Fordította Vanierből Baróti Szabó Dávid. Második kiadás, meg-jobbítva. Kassán, Landerer, 1794.
6. Kis János: *A falusi élet*. Delille francia munkája után versekben szabadon fordítva. Soprony és Pozsony, 1825.
7. Csokonai Vitéz Mihály: *Lillához*. A Kleist rapszódiai közül. Id. kiadás I. 1082–1087.
8. Csokonai Vitéz Mihály: *Óda az árnyékszékhez*. (1800) Alois Blumauer (1755–1798): *An den Leibstuhl* c. versének fordítása: In: id. kiadás I. 1027–1029. Földi János levelét (1800. júl. 6.) ld. Csokonai Vitéz Mihály *Levelezése*. S. a. r. Debreczeni Attila. Akadémiai, 1999. 101–106.

Kemény Mária

Lónyay utca 17

Ebben a házban megmaradtak az üvegablakok, a szecessziós mintájú maratott üvegek és a ragyogó színű festett üveg Mária-kép is a lépcsőházban. Amikor ott jártam, egy fiatalasszony tollseprűvel szedte le a pókhálókat a folyosókról és

a lépcsőház faláról. Valaki finom mintájú öntapadós tapétafríz ragasztott a kapualj falának vörös kőborítása fölé, annyira illik ide, hogy első pillantásra azt hiszed, hogy egykorú.

Lónyay utca és Mátyás utca sarok. A sarokháznak nagyvárosban kötelessége valahogyan jelezni, hogy határponton áll. A nagyratörő sarokházak nagyon sokszor kupolásak, tornyosak, oromzatosak. Itt csak két neogót sarki zárterkély ad némi horizontális hangsúlyt az egyébként egyenes és meglehetősen sík homlokzatnak. Részletformái epikusak, puttós domborművei természetességéről, gazdagságról mesélnek. A homlokzat egészének alaphangja középkorias, gótizáló, romanizáló, ám a kapu felett pompás neoreneszánsz hölgyemények kínálják az élet gyümölcseit.

Az egykor itt álló, nyilván klasszicista, kisvárosias házat 1891-ben J. & H. Ehrlich bécsi bejegyzett cég vette meg, akik Magyarországon a Meidinger kályhagyár képviselői voltak, és központi légfűtések és szellőzők szerelésével is foglalkoztak. Itt dolgozott 1894-ben ifj. Divald Károly fényképész társa, majd utóda Monostory György, aki látképes levelezőlapokat barna és zöld színben ezer darabonként igen olcsón árult. Ma egy Utópia nevű hangstúdió működik a házban, mindenféle modern technikát felsorakoztat,

egy panzió, amely az olcsó szállások közt hirdeti magát, s az SOS Gyermekfaluk magyarországi szövetsége.

A régi házat 1898. január 4-én 72 000 forintért vette meg Kiss István (1857–1902) építész, egyetemi tanár, aki – ma úgy mondanánk – közel állt az állami projektekhez. Ő tervezte a veszprémi megyeházát, és számtalan törvényszéki épületet, pl. Komáromban, Kalocsán, Nagyváradon, Miskolcon, Brassóban, Besztercebányán és Lőcsén. De a kórházépítészetben is dolgozott, a János Kórház egyik pavilonja és a Baross utcai szülészeti klinika az ő műve.

A századfordulón dúló nagy modernizálási láz nemcsak a Belvárost forgatta fel (pusztította el), hanem – mint a nagy fejlesztési hullámok általában – kiterjedt a határos területekre, így a Ferenc- és Józsefváros kiskörúthoz csatlakozó sugaras utcáira is. Néhány év alatt középületek sora (Mintarajztanoda, Zálogház, Református iskola) épült csak a Lónyay utcában. Kiss István építész ebből a másodlagos konjunktúrából is kivette részét, ő tervezte a József körút 2., az Üllői út 80., és a Hőgyes Endre utca 7–9. számú házakat.

Végül jónak látta, hogy saját bérházát is ezen a fejlődő terepen tervezze meg. A régit lebontatta, és két év alatt felépítette az új háromemeletes házat. A telek jó méretű, de szabálytalan, ennek következménye, hogy a gótikus boltozatokkal fedett kapualj tengelye megtörik. Az épület négy szárnya közül három kéttraktusos, azaz sikerült a telket nagyon jól kihasználni. Két udvar keletkezik, egy téglalap alakú, szabályos, középen és a szomszéd Lónyay utcai házhoz csatlakozó tört alaprajzú. Ez az udvar főleg arra szolgál, hogy a meglepően tágas lépcsőház hatalmas ablakain át áradhasson be a fény.

A ház modern volt. Villany, lift, minden lakásban fürdőszoba, legtöbb helyen külön WC is. Minden lakás háromszobás, cselédszobával. Még azok is, amelyek csak folyosóról vagy a kisebb udvarról kaphattak világítást. Ez úgy működött, mintha vagyoni cenzust vezettek volna be a házban, a bérlők nagyjából ugyanahhoz a jövedelmi, társadalmi réteghez tartoztak. Itt már levonták körüti házak tanulságait, ott ugyanis az utcai elegáns, sokszobás lakások mellett a hátsó szárnyakban sötét szoba-konyhás lakásokat is építettek, s ezért a kívánatosnál nagyobbak voltak a társadalmi különbségek.

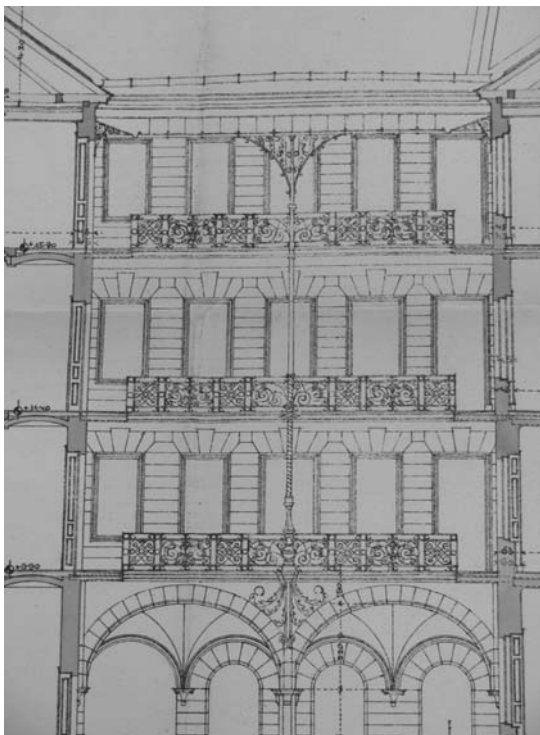
Stabil konzervativizmus, okos mérlegelés, gaz-

daságos nagyvonalúság, ez itt nemcsak a térben, és a fényekben, hanem az anyagokban is megjelenik. S kíséri mindezt az ornamentika fülbemászó dallama, csábító irracionális. Az udvarban a folyosót alátámasztó öntöttvas oszlop hatalmas és gyönyörű stílizált gyökeret ereszt. S az építész-tulajdonos nemcsak gyökeret, lombozatot is rajzolt az öntöttvas csodafának.

A ház jövedelmező volt, 15 év alatt hozott annyit, hogy volt mit befektetni. 1914-ben az építő fia, Kiss László (1887–1927 körül) – maga is építésmérnök, sőt műegyetemi tanársegéd Pecz Samunál – negyedik emeletet tervez a házra. Nem tart ki a középkorias formavilág mellett, egyszerű, de klasszikus ízű kerettel látja el és háromszögű oromzatokkal zárja a tetősíkból kiugró (ma unalomig ismételt kutyaólszerű) ablakokat. Ám az udvarban az apja által tervezett öntöttvas álmfa lombozatát felhúzza a negyedik emeletre.

1918. márciusában ómoraviczai Heinrich Gábor 1 100 000 koronáért megvette a házat, s még 1947-ben is az ő tulajdonában volt. Ekkor már Dr. Heinrich Gábor rt. igazgatóként jegyzi magát. 1944-ben igazoláson kell átesnie.

1964-ben, amikor már Bojtár úr is e ház lakója, a kerületi IKV tataroz. A Fővárosi Levéltárban fennmaradt az akkor nagyon divatos tudomány, a színdinamika elvei alapján készült utcakép terv, mely a sárgák felfelé egyre citromosabb árnyala-

tait szánta erre a házra. A ház ereje, szilárdsága meggyőző, majdnem minden megmarad. Valaminek mégis vesznie kell. Hát eltűnnek a vasból készült fa jövőt ígérő lombjai.

Szilágyi Ákos

A szótáríró pontossága

„»Kár, hogy a magyar nyelvet nem-érti-senki, nem-érti-senki, nem-i-sa-karja megtanulni!« – ahogy a régi Fonográf-nótában énekelték valaha. Hát még a litván nyelvet! A litván nyelvet – ha ez egyáltalán fokozható – még ennyire »sem-érti-senki, sem-érti-senki, nem-i-sa-karja megtanulni!« Akkor hát most már e két egyedülállóan ért-hetetlen és senki által megtanulni nem vágyott nyelv testvérként ismerhet egymásra és ölelkezhet össze a magyar baltisztika vagy baltológia megalapítójának, Bojtár Endrének évtizedes munkával összeállított *Litván–magyar nagyszótár*ában. A tudós szerző ugyanis a választott kevesek egyike, aki mindkét nyelvet érti: az egyiket, mert – lévén anyanyelve – beleszületett, mint afféle szerencsefia a készbe, a másikat meg, mert megtanulta, pontosabban hozzátanulta ahhoz a sok-sok érthetetlen és senki által megtanulni nem kívánt kelet-európai nyelvhez, melyeket még azelőtt vagy a litvánal egy időben tanult meg – *csakazértis.*»

E szavakkal csaptam bele a laudáció műfajának zengzetes húrjaiba két évvel ezelőtt, amikor Bojtár Endre Palládium-díjas lett aktuális tudományos teljesítményéért: a *Litván–magyar nagyszótár*ért. Most, hogy a személyes életidő szerelőcsarnokából kigördül lassan a tudós szerző hetvenedik évének szép kerek dátuma is, és alkalom adódik e sok évtizedes és szerteágazó tudományos pálya egészének áttekintésére, ott szeretném folytatni, ahol akkor abbahagytam: a „*csakazértis*”-nél.

Először is mi az, hogy „*csakazértis*”? Minden bizonnyal valamilyen ellenszegülés. Csak az a kérdés, *minek?* Minek szegülhet ellen a tudós, mondjuk azzal, hogy nagyszótárt ír? Vagy azzal, hogy Ingardent fordít, Mukašovskýt értelmez? Így vagy úgy, a „*csakazértis*” Bojtár Endre tudósi pályáján – ha helyesen látom – kezdettől fogva mindmáig

alapvetően kettőt jelent: egy magyar, pontosabban talán *egzisztenciális* „csakazértis”-t, Kosztolányi Dezső *Lenni vagy nem lenni?*-jének szellemében; és egy politikai „csakazértis”-t, ami Kelet-Közép-Európában évszázadok óta szinte a szellemi létezés sine qua non-ja.

Kezdjük az elsővel: a *Lenni vagy nem lenni* kérdésével. Mert ez itt a kérdés! Személyes ethosz, tudósi életpálya és személyes politikai kiállás kérdése egyszerre. A *Lenni vagy nem lenni* kérdése, mint ismeretes, egyetemes emberi kérdés, metafizikai kérdés, de különösen éles egzisztenciális nyomatékot kap azoknak a népeknek a sorsában, amelyek – attól kezdve, hogy nemzetként képzelik el magukat – folyvást lét és nemlét határmezsgyéjén egyensúlyoznak. Olyannyira, hogy a kitarás az önálló létezés, vagyis a saját nyelv és saját kultúra mellett, rendkívüli, gyakran hősi erőfeszítést követel tőlük. Nem csoda, ha legjobb elméiket időről-időre megkísérti a gondolat: mennyivel egyszerűbb és ésszerűbb volna nem-lenni, mennyivel jobb lett volna, ha elődeik nem ragadják meg annak idején a veszett fejsze nyelét, hagyják magától kiveszni furcsa, a világ számára érthetetlen nyelvüket, ahelyett, hogy megmentésén és megújításán görcsölnek, mennyivel praktikusabb lett volna – *sehr praktisch!* – egyszerűen áttérni valamilyen sokak által beszélt birodalmi nyelvre vagy mindenki által jól értett lingua francára. Hisz gondoljunk csak bele: mi haszna, mi értelme van a *magyar* (vagy litván) egyiptológiának, a *magyar* klasszika filológiának, a *magyar* bizantinológiának, a *magyar* baltisztikának, ruszisztikának, patrisztikának, sumerológiának, óorkutatásnak? Hogy mi haszna? Nos, ugyanaz, ami minden szellemi dolognak – minden haszontalanságnak –, bármely nyelvben és bármely korban veszi is művelés alá a szellemi kultúra valamely területét valaki. A kiterjedés, a számszerű mennyiség, a nyelvterület vagy a népesség nagysága, a praktikus külső hozzáférhetőség egy nyelvi kultúra kincseihez ebben a tekintetben nem oszt és nem szoroz. Egy bizonyos távolságból nézve semmivel nem felemelőbb magyaroknak, mint albánnak, semmivel nem kisebb dolog a létezésben litvánnak, mint angolnak, franciának, németnek vagy – urambocsá! – oroszoknak, netán kínainak lenni. Egyetlen személy szellemi önkiművelésének semmivel sincs kisebb értéke,

mint egy egész közösség szellemi kifinomodásának. Ha van is különbség közöttük, nem számszerűsíthető. Annak értelme, jelentősége, értéke, hogy a dolgok szellemi egyetemét konkrétan mely nyelv vette föl magába, mit sem változik attól, hogy az illető nyelvet hányan értik és beszélnek. Végtére is, merőben praktikus szempontból nem jártunk-e volna valamennyien sokkal jobban, ha meg sem születünk, mint azt az ókortól napjainkig nagy filozófusok és tragédiaköltők sora kérdezte meg újra meg újra? Kérdezte, mert kérdezhetette, ha egyszer megszületett és balsorsa úgy akarta, hogy kérdezze: elgondolja, filozófiává, kultúrává, költészetté párolja létezését és ebben a formában erősítse meg azt, vonja vissza a kérdésben rejlő léttagadást.

Mit ér a nagy egészhez, a sok-sok millióhoz és milliárdhoz képest egyetlen ember? Csakhogy a nagy egész, a sok-sok millió és milliárd kizárólag egyesekből áll. Egyes emberekből, egyes népekből, egyes országokból. Vagyis a mennyiség ígézetében megfogalmazott összes – belátásra és önfelszámolásra buzdító – praktikus javaslat ugyanarra fut ki: arra, hogy neked, véglénynek, végnépnek, végnemzetnek, ott, valahol a végeken, nem érdemes lenned, sőt, voltaképpen már nem is létezel. Görcsös akaródzás vagy csupán, pusztá ábrándja a létezésnek! Hagyd abba az erőlködést! Ne akarj nyelvnek, külön világnak, szellemi univerzumnak látszani! Ennyi embernek nem érdemes külön nyelvet – országot, államot, irodalmat – fenntartani. Luxus. És természetesen az – luxus. Mint minden, ami a természeti kényszerűségen, a hasznosság és szükségesség világán túl van. De ami túl van – túl van. Nem lehet túl az egyik inkább, a másik kevésbé. Egymillió ember szabadsága nem nagyobb szabadság, mint egyetlen emberé. Valamely nyelv kultúrája, irodalma, művészete, szellemi teljesítménye nem válik feltétlenül nagyobbá vagy kisebbé attól, hogy százmillióan vagy tízmillióan értik meg és beszélnek. Vagy-vagy: vagy semminek semmi értelme és akkor az értelmetlenségek netovábbja minden olyan igény, óhaj, javallat, ami praktikumra és haszonra hivatkozva ennek vagy annak a kis lélekszámú népnek, kevesek által értett és beszélt nyelvnek az önálló létezés feladását és a „nagy, a túlnyomó izéhez” való csatlakozást ajánlja (a semmi csatlakozását – mihez? a nagyobb semmihez? a kis értelmetlenség csatlakozását a nagy értelmetlenséghez?); vagy pedig az igazság az, hogy mi adunk értelmet

mindennek, és akkor az értelemadó szellemi létezésnek minden darabkájára, minden különös mozdulatára, rezzenésére úgy kell vigyáznunk, mintha ezen állna és bukna *az egész világ*. Mint ahogy valóban ezen áll és bukik!

Marad tehát a Kosztolányi által föltett és szó szerint végiggondolt kérdésre a Kosztolányi által adott válasz, és ennek a válasznak a folyamatos megerősítése szóval és tettel: „Itt felelek arra a kérdésre, melyet mellünknek szegeztek, hogy: lenni vagy nem lenni? Hát igenis lenni, lenni: elsősorban embernek és emberiesnek lenni, jó európainak lenni, és jó magyarnak lenni, *kétfelé vívó nyugatinak és keletinek*, nagyra feszülő, alkotó akaratnak s alázatos munkásnak.” Aligha lehet ennél pontosabb szavakkal jellemezni azt az ambíciót és azt a teljesítményt, amely Bojtár Endre egész eddig szellemi pályafutását – a tudósit éppúgy, mint a műfordítóit, a kultúraközvetítőit éppúgy, mint a szerkesztőit – meghatározza és áthatja. És ez az a pont, ahol rátérhetek a „csakazértis” második jelentésére, a politikai „csakazértis”-re.

Bojtár Endrét – jól felismerhetően – nem csupán tudományos érdeklődés vagy ifjonti tudásszomj vezette, amikor még egyetemistaként kelet-közép-európai és balkáni nyelvek tanulására adta fejét. Egy egész nemzedék – a ’60-as évek derekán indulók – kulturális karakterének jellegadó vonása lett ez a különös „nyelvi fordulat” a szomszéd népek nyelve, irodalma, kultúrája felé. Szembeötlő legalábbis, hogy Bojtár nemzedékéből milyen sokan kezdtek el a ’60-as évek közepén-végén egyszerűen lengyelül, csehül, szerbhorvátul, szlovákul tanulni (a német, az angol és egyáltalán nem utolsó sorban az orosz mellett) a honi bölcsészkarokon. Ezt a hirtelen támadt tanulási-ismerkedési vágyat nyilvánvalóan politikai érdeklődés, sőt szenvedély is motiválta: egyfajta „közös ügy” felismerése és szellemi kimunkálása, melynek középpontjában a szovjet birodalmi függésből való kulturális kiszabadulás állt, a birodalmi „oszd meg és uralkodj” elvével való szembeszegülés a környező országok történelmi sorsközösségének tudatosításával, a helyi értelmiségi csoportok közötti közeledés és szolidaritás új kulturális és politikai formáinak kitapogatásával a mindennapi életben, mélyen a hivatalos állami kultúra világa alatt vagy éppen az állami kultúra intermundiumaiban. Persze, a ’60-as évek

ifjúságának e téren is (!) új lapot nyitó lelkesültsége csak keveseknél nőtt át igazi tudományos ambícióba és eredményezett nagyszabású teljesítményeket, de, még ha valakiből idővel az adott nyelvterület és kultúra elismert tudósa lett is – mint azt épp Bojtár Endre tudományos pályafutása mutatja –, sohasem szűnt meg teljesen tudósi működésének eredendő politikai motiváltsága.

Persze, a birodalmi-szovjettel, a „kötelező-orosszal”, a hivatalos-orosszal való *kulturális* szembeszegülés – a kelet-közép-európai országok sorsközössége és a nyelvi és politikai határokon átnyúló nemzedéki összefogás és közös fellépés jegyében – nem zárta ki a szovjet állam által föld alá szorított, tabuizált, törlésre-feledésre ítélt orosz irodalom és kultúra felől éppen a ’60-as években érkező termékeny szellemi és politikai impulzusok befogadását – az orosz avantgárdtól az orosz formalizmusig, Mihail Bahtyintól Mihail Bulgakovig, Okudzsavától Viszockijig, Tarkovszkijtól Ljubimovig, a szamizdattól a tamizdatig. Miközben például Bojtár Endre 1968-ban a „prágai tavasz” nemzetközi hírű filozófusának, Karel Kosíknak *A konkrét dialektikája* című könyvét fordítja magyarra, mely aztán a magyar hatvannyolcasok alapolvasmánya lett, egyidejűleg úttörő és szó szerint alapvető tanulmányokban elemzi az orosz avantgárd jelenségét, Bulgakov húszéves késéssel megjelent *A Mester és Margaritáját* (egyebek mellett Bahtyin akkor még alig ismert karneváleméletének műfaji kulcsfogalmát, a menneposzi szatírát alkalmazva rá termékenyen és máig érvényesen), majd úttörő könyvet ír a „szláv strukturalizmusról”, amelynek angol nyelvű verziója mellesleg nemzetközi hírnevet szerez neki. Emlékszem, hogy 1988-ban – egy évvel a rendszerváltás előtt! – a 2000 alapításakor, Bojtár Endre milyen nyomatékkal, szinte harciasan beszélt arról, hogy a leendő lap fő feladata, hogy szembehelyezkedjen a Szovjetunió impériumi terjeszkedésével. Akkor még egyáltalán nem lehetett előre látni, hogy a rá következő évben ennek a terjeszkedésnek örökre vége szakad. De sem akkor, sem később, ez a szembehelyezkedés, egyetlen percig sem jelentette azt, hogy nem közlünk orosz szerzőket, jelentette viszont, hogy a lap végre annak a nagy kelet-közép-európai kulturális dialógusnak az egyik fórumává válhat, amelyre Bojtár Endre és nemzedéke 1968 óta készült, és amelyet egész addigi tevékenységével előkészített. Azt hiszem, az akkori alapítók közül senki nem nyomta

rá annyira szellemi bélyegét a 2000 arculatára sokirányú kelet-közép-európai érdeklődési és ismeretségi körével, univerzális nyelvtudásával, mint Bojtár Endre. Különösen, ha a 2000-hez még hozzávesszük azokat a könyvsorozatokat, eszmétörténeti válogatásokat, alapvető történettudományi munkákat is, amelyek elsősorban Bojtár Endre ösztönzésére és áldásos szerkesztői-fordítói közreműködésével láttak napvilágot (főleg a *Századvég*, majd *Osiris* Könyvkiadó és a 2000 közös kiadásában): ilyen volt például az Arany Közép Európa könyvprogram vagy Oscar Halecki nagyszabású történelmi monográfiája, Mihail Heller és Alekszandr Nyekrics Oroszország- és Szovjetunió-története.

Bojtár Endre tudósi karakterét nem a karriervágy és nem az akadémikusi arisztokratizmus, hanem a felfedező hódító-, és kalandvágya, a mindent könnyű szívvel egy lapra föltevő szerencsejátékosok vakmerősége határozza meg. Elsőként lépni egy másik nyelv kontinensére. Lehetőleg olyan szakmai területeket fedezni fel és hódítani meg, amelyeken előttünk még nem járt senki, ha pedig járt, nem követte senki és elfelejtették már, olyannyira, hogy őt is legfőbb ideje fölfedezni. Az ilyen tudóst az elsüllyedt kontinensek izgatják, csakis a terra incognita vonzza.

Az úttörő elsőség igényében természetesen benne van az emberi és tudósi becsvágy is, Bojtár Endre esetében azonban sokkal nagyobb súllyal esik latba a már említett szellemi kalandvágy, az ismeretlen világok vonzása mellett egy másik mozzanat: a független nyugalom igénye: olyan területet találni, ahol nincs nyüzsgés és tolongás, ahol szinte egyedül lehet, nyugodtan dolgozhat az ember, nem zavarja semmi és senki. Ha pedig az újonnan felfedezett területen megjelennek a tanítványok, márpedig azért fedezték fel őket, hogy megjelenjenek, ha a tudományterület kezd benépesedni, ha elvész az ismeretlenség és a kockázat varázsa, akkor a felfedező fogja magát és odébbáll. Így hagyta maga mögött – az 1970-es évek végétől – a bohémisztika és polonisztika nagy tudományterületein egykor magának kiharított és szépen megművelt parcellákat és elért tudományos pozíciókat, hogy az utóbbi huszonöt évben saját tudományterületet teremtsen – a baltisztikát –, amely még felparcellázva sincsen, amelynek ő az első igazi felfedezője, úttörője, alapító atyja, gazdája és robotosa a magyar tudományosság világában.

És ezen a ponton hadd térjek vissza a már idé-

zett laudáció szövegéhez: „Egy nagyszótár sok mindenre jó. Használhatjuk levélnehezéknek, szeles időben kitámaszthatjuk vele az ablakot, s alkalomadtán hozzá is vágthatjuk valakihez. Mondjuk, ha kifogytunk az érvekből. Argumentum ad hominem. Ez azonban a nagyszótárnak nem rendeltetésszerű használata. A litván–magyar nagyszótárnak sem. A szavakat legfeljebb átvitt értelemben lehet valakinek a fejéhez vágni. Átvinni a szavak értelmét egyik nyelvből, egyik értelmi világból a másikba – ez a szótárkészítés lényege. Minden idegen nyelvi szótár kissé ahhoz a bizonyos – Kosztolányi által is említett – »nürnbergi tölcserhez« hasonlatos, amely arra szolgál, hogy az idegen szavakat fejünkbe tölthessük. Föltéve, hogy jó a fejünk. És persze a tölcserrel sincsen baj. Vagyis a szótáríró pontosan dolgozott. Pontosán és szépen. Márpedig Bojtár Endre szótárírói pontosságáért az a tudósi és értelmiségi ethosz kezeskedik, amely egész eddigi tudományos és irodalmi életművét áthatja, s melyet elhíresült hitvalló esszéjében, az 1970-es évek elején ő maga nevezett a *kelet-európeér pontosságának*.”

A szabatosság, a „pontosan és szépen” végzett munka igénye ekkor a kelet-európai „slamperájjal”, az általános erkölcsi romlással, a „körülbélül” és a „nagyjából-jó-lesz-az-ide” államszocialista közérzületével állott szemben. De nem valamilyen fennhéjázó, gőgös kivonulást jelentett ez a kelet-európaiságból, hanem – éppen megfordítva – bevonulást és térfoglalást: a kelet-európaiság megformálását, a szellemileg gyatrának és a kiválónak, a morálisan infernálisnak és a hősiessnek, a művészileg hazugnak és igaznak, igénytelennek és nagyszabásúnak a szétválasztása jegyében. Azóta, hogy Bojtár Endre e személyes hitvallását megfogalmazta, sok idő telt el és nagyot változott a világ. Változott benne a közép-európai hely és az értelmiségi helyzete is, az ambíció és a feladat azonban maradt, mi volt: „A feladat adott. Véget kell vetni a hangszórók ontotta dumának, a harsány blöffnek, aminek egyébként önmagunkon kívül soha senki nem dőlt be, s tiszta, okos fővel el kell jutnunk a helyzet felismeréséhez, önmagunk, Kelet-Európa vállalásához. Kelet-európeerekké kell válnunk, hogy európeerek, s egyszer majd talán emberek lehessünk.” 1989-ben – egy pillanatra – eljött az „egyszer majd” ideje, eljött és rögvést távozott is. Azóta egyre csak távolodik, és így is marad ez most már talán a politikai időök végezetéig.

Török András

BB, a nismann

BB-t 1988 késő őszen ismertem meg egy Bajcsy-Zsilinszky úti, könyvekkel és hífiberendezésekkel zsúfolt lakásban. Egy folyóirat alapítása miatt gyűltünk össze. Csak róla nem tudtam, kicsoda. Felső kapcsolatom, a szegedi irodalmár-üzletember még hazafelé felvilágosított, szeretetteli gúnynyal. „A legnagyobb magyar balta.”

Már ezen az estén is ő vitte a prímet. Ő mondta ki, hogy ne legyen főszerkesztő. Egyszer később meg is határozta, hogy mi az, ami nincs a lapnál. „A főszerkesztő az, aki minden indoklás nélkül kivehet a lapból valamit, és minden indoklás nélkül betehet valamit.”

Nemsokára megindult a folyóirat (amit a Nyájas Olvasó a kezében tart, igen, éppen ez), és a szerkesztők között kialakult az a delejes áramkör, ami annyira élvezetessé tette az oda tartozást. Mintha az, amit egyikünk olvasott, látott, hallott, érzett, kigondolt átvándorolt volna a többiekbe is. Mindannyian szellemi Supermanok lettünk. A szerkesztőség érzelmi központja BB volt. Lelke mélyén talán szeretett volna hagyományos főszerkesztő lenni. Pedig a valóság sokkal

jobban illett igazi valójához: a polgár és a bohém éjjel-nappal birkózott benne. Erről tanúskodott polgári öltözködése, egyetlenegy felesége és 1963-tól változatlan munkahelye, egyfelől, szívből jövő röhögése, a löversenyhez és a futballhoz való mélységes vonzódása másfelől.

BB humora a magas és mély kultúra közti száguldozáson alapult. A magyar szellemi arisztokrácia valóságos titkos belső tanácsosa: egy pávatollakkal ékeskedő szürke eminenciás. Aki bűvkörébe került, azt haladéktalanul, kedvtelve hozta le a földre. Annak rövidesen megemléttette, hogy ő lényegében egy teherautó vezetőfülkéjében nőtt fel: innét hozta plebejus vonzódásait és az ehhez illő érdes nyelvezetet.

Nem volt nehéz felismerni, hogy szellemi ambícióinak két külön fókusza van. A balti térséggel kapcsolatos „eredeti tőkefelhalmozás” egyfelől, a seb-behegesztés, az idegpálya-rekonstrukció másfelől.

A felhalmozás mindenre kiterjed: eredeti művek fordítása és fordíttatása, történelmi tények felderítése és közkinccsé tétele, újraértelmezése a legújabb társadalomtudományi trendek felhasználásával. Erre a legjobb példa a közelmúltban e hasábkokon megjelent írása: *A litvakok*. Meglepetés lenne, ha ezt a terminust, amely egy olyan fogalomra vonatkozik, amely valláson túl van, de népnéven innen, nem ő írta volna le először ilyen alapossággal és ilyen megrendítő együttérzéssel. A forrásokból kiindulva, a mindennapi életet így bemutatva, az általános tanulságokat sem szem elől tévesztve.

József Attila- és Széchenyi-díjas barátomban van valami tagadhatatlanul archaikus – úgy szak tudós, ahogyan az a 20. század első felében volt korszerű és általánosan elfogadott: hiszen voltaképpen általános bölcsész a foglalkozása: irodalomtörténész és jelző nélküli történész, filológus, politológus: ez együtt, szétválaszthatatlanul.

Pedig a bölcsészeten messze túlmutató gyakorlati képességei is vannak: kedvenc projektjeinek általában maga járta ki az anyagi hátteret, könyvsorozatoknak szerkesztőjeként komoly irodalomszervezői készségeket csillogtatott meg. Nagy intézmény vezetésére alighanem sose vágyott, de az nagy kár, hogy nem valósult meg a vilniusi követi poszt, amiről a '90-es évek elején suttoztak. Illett volna hozzá a formális diplomataszerep – hiszen informálisan egész életében ezt művelte.

Ugyancsak kitüremkedik a hagyományos bölcsész szerepből a politika iránti igen élénk érdeklődése. Ide kapcsolódik a már emlegetett „sebbehegesztés” nosztalgikus vágya. Ezt a lehető legáltalánosabban értette 1988-as írásában: „újra bele kell helyezkedni a kultúra folyamatosságába. (...) A mi esetünkben ez azt jelenti, hogy vissza kell térnünk abba tér-időbe, amelynek központjában a személyiség áll, s amelyet »európai« névvel szokás illetni.”

Az elmúlt 22 év fejleményeivel aligha lehet elégedett. Nem ilyen babaruhát képzelt. Ma már inkább hírhozó szaktudósnak és nagyszerű szalon-debattőrnek tekinti a szellemi elit.

És végül, e kis laudáció végén már nem húzható tovább, hogy eláruljuk, ugyan mit takar a címben említett „nismann” kifejezés, ami nem található semmilyen idiómaszótárban, és a gugli sem ad értelmes találatot rá.

Nem véletlen – a *niche* angol szót erre az alkalomra pároztattuk az „ember” jelentésű jól ismert szóval (vö. „untermann”). A *niche* (kb. „piaci rés”) terminus a gazdaságban olyan termékre vagy szolgáltatásra használatos, amely egy szűk keresletet elégít ki nagyon magas minőségben (mondjuk a megkötetendő csokornyakkendők vagy a csöves erősítők piaca.) A *nismann* jelentése tehát „a maga által kikanyarított tudományágot, művészeti irányt egyedül megteremtő és konzekvensen művelő személy”. Ritka, becses emberfajta.

Születésnap ajándéku hadd nyújtsunk át neki három ajándékot, amely egyik emlékezetes mondaságának („Nem csak az ördög, az angyal is a részletekben lakik”) szellemében azt példázza, hogy városunk bizonyos értelemben igenis visszatért az európai tér-időbe.

A Gerlóczy Kávéház délután három óra körül – mert ez nem egy élettelenül döglődő újjáélesztett kávéházkulissza, hanem a dolog maga.

A Corvinus Egyetem új campusa a IX. Közraktár utca 6. szám alatt – mert ennek érzéki és funkcionális belsőépítészete azt érezteti, hogy az állam is lehet jó megrendelő.

Az Első Pesti Rétesház nevű kávéház/Jéletterem férfitáncjében lévő üveg mosdótál alatti kis kiállítás – mert ez azt a polgári férfivilágot idézi, amit hanyatott gyerekkora elvett tőle.

Kívánjuk továbbá azt, hogy legyen sok olyan

fiatal tanítványa, akik külön-külön mind tudnak ama nyelveken, amelyeken az ünnepelt mind egyedül tud. Hogy megszűnjön az az áldatlan helyzet, hogy a magyar szellemi élet csak Bécsen, Párizson, New Yorkon keresztül értesül a Közép-Kelet Európa friss szellemi fejleményeiről.

Éljen a közvetlen kapcsolat *Mitteleuropa* országai között!

Az Unió, a kis nyelvek Mekkája kellős közepén.

Czeglédi András

6000 leütés

Palacký, Palacký. To je ten, co řekl dejte mi pevný národ a pohnu Evropu?

(Ismeretlen szerző)

Örömmel jelenthetem, hogy a városkában, ahol élek, nemrég megnyitott *Koppány Nemzeti Boltja*. Némi lokálpatrióta túlzással a városka főterén – noha a városkának, ahol élnem adatik, éppenséggel nincs főtere; sok főtere van, az meg ugye nem főtér. Természetesen a Templom térről van szó, melyet a téren valóban megtalálható r. kat. templom idősebb látogatói olykor lebecsülnének. Az új hentes – mert e *Nemzeti Bolt* első renden: húsbolt; bár árulnak itt pl. pálinkát, száraztésztát, mézet is –, igen stílusosan, átellenben található, pontosabban srégen szemben, hivatalos számozás szerint már a Stefánia utcában: szinte farkasszemet néz egymással első királyunk és legismertebb ellenfelének szelleme.

Mi tagadás, szűkebb családomban többen élnek-halnak a mangalicafelvágottért, a friss termelői akárméért stb. Ráadásul hajtott a kíváncsiság is: kit látok majd a pult mögött? Gárdistát, gárdistalányt – netán egyenesen Müller Nikit? –, gójmotoros Koppány-alkalmazottat? Vagy magát a csimbókba font hajú Koppányt/Koppánynét? Esetleg a Hauptamt für Rassenkunde végzős vendéggyakornokát? Hát csudák csudájára, nem. Más látvány fogadott. Leginkább Valentyin Katajev *Távolban egy fehér vitorlájába illő* fáradt, unott, mogorva és szomorú halaskofa-aszszonyosság (valamiért úgy rémlik, hogy Katajev regénye te-

lis-teli halaskofákkal, persze elég rég olvastam, s nem emlékszem tisztán, de azért: Odessza, madám Sztorozsenko).

A Koppány boltok egyébiránt boltláncot alkotnak, számuk ígéretesen nő. Mielőtt valaki a vidéki közállapotokon szörnyülködne: majd felük Pesten (plusz Budán) leledzik.

Mi ebből a tanulság? Nem biztos, hogy van. Ha csak az nem, hogy félre kék' tenni somolygást és fáradt legyintgetést – a halaskofázást is, semmi bajom a halaskofákkal, for Bari, for Brian's friends: a tejiparra általában gondoltam –, a belsőleg oly megnyugtató, józú fasisztázással egyetemben. Viszont érdemes elővenni józan, civil észt, humorérzékkel, bátorságot. Kedélyt a bátorsághoz. És *a kelet-européer pontosságát*, de azt nagyon.

No, egyelőre persze kevesebbel is beérem: nem ártana végre tisztázni a cseh mottót – és mindeközben lehetőleg 6000 n-en belül maradni, mert 2000ileg ebben maradtunk.

A max. 6000 n eleve sok mindent eldöntött. Mi fér bele? Mini-marginália (kommentek nélkül), egy rövid Nickelsdorf, kurtább eszmetörténeti tanulmány, prózavers (néma hangköltészet), ideiglenes New Jersey-i tudósítónk hazai jelentkezése. Dejszen ezek majd' mind nagy valószínűséggel megszületnek. És lesz még hozzá külsős anyag, félig külsős anyag, Öv alatt, néhány mívés fotó. Irgalom, mama, jaj kész ez a szám is. Mégsem.

Mi hiányzik?

A 2000 leütés.

Már rég nincs. Pedig.

Pedig tán érdemes lenne feltámasztani. Legyen egyből három élete (vagy akár több is, többször három, hátha valaki más is beszáll 2000 leüténi). Rádásul a terjedelmi korlát és a hiánypótló műfaj találkozása módszertani előnnyel is kecsegtet: egyedül így, egy nagyra nőtt 2000 leütésben lehet úgy-ahogy értelemösszefüggést teremteni, inkább csak felsejdtíteni, a nemzeti húsbolt, Palacký és Bojtár Endre, egyik barátja szavajárásával, talán a legnagyobb magyar balta születésnapjához köztüntetése között.

A cseh mottóval egy karikatúra aláírásként találkoztam. Balázs, Trencsényi Balázs mutatta. Emlékeim szerint két káeurópai értelmiségi (kinyúlt pulóveres, szakállas, szemüveges) beszélget a képen. Hogy Palacký az a fickó lenne-é, aki azt

mondta: adjatok nekem egy szilárd népet, és sarkaiból forgatom ki Európát.

Ez minden bizonnyal igen hozzávetőleges fordítás – fel kéne hívni Bandit, hogy pontosítsa, de az mégis milyen lenne már, hogy most pont őt? –, az Arkhimédész-parafraízis így is átjön (annyit korábban is tudtam, hogy pevný disk = hard disk, meg az oroszról is összeraktam ezt-azt).

A képből és a szövegből az az ismerős – s ha van ilyen: megnyugtatóan kellemetlen – érzés köszönt vissza, hogy mennyire egyek vagyunk a saját kizárólagosságuktól megszédült és megszédülő, illetve ezen keserűen ironizáló szomszédjainkkal (öleg kiterjedt szomszédság, az egyszer biztos). Hogy legeslegrosszabb pillanatainkban a csehek béna és gyáva magyarok, a magyarok aljas és sunyi csehek. Azért vannak jó pillanataink is, csak úgy mondom.

Meg az is eszembe jutott a képet nézve, hogy nekünk, pevný národnak még mindig ugyanaz lenne az egyik legsürgetőbb teendőnk, mint 20 (40 stb.) éve, csak 20 éve ez mintha sokkal evidensebb lett volna: elgondolkodni a legtágabb értelemben vett kultúrán mint sajátos regionális formanyelven. Persze széttartó és diakrón formanyelven. Azon, hogy miért lettünk észt veszve hülyébbek a litvánoknál? Egyáltalán igaz ez: tényleg hülyébbek lettünk náluk? Hadd lássunk át magunkon. Nem csak és nem feltétlenül madame Chauchat, inkább madám Sztorozsenko testén. Lelkén.

Ne kényszeres méricskélésre tessék gondolni – bár az benne van, hogy ha már mérünk-méregestünk, akkor ne hruscsovi léptékkal, mikor érzük utol Ausztriát életszínvonalice?, mert erre az egyetlen plauzibilis válasz vélhetőleg az, hogy ha minden összeomlik –, hanem régiós-kulturális együttlátásra.

Az első és legnagyobb magyar balta (az összehasonlító nyelvtörténeti gyökerektől eltekintve, a végtelenségig leegyszerűsítve: lányos modorú baltista), a Bandi, a Bojtár, kinek hogy, megpróbálta és folyamatosan próbálja, hogy segítsen ebben a regionális együttlátásban. Egészen elképesztő, mi minden született a dologból. A 20 éve jobbanra visszakanyarodva: nem rajta múlt, ha ez a vállalkozás akkor tájt evidensebbnek tűnt.

Kiszolgáltatót és elkeseredett, részint nyilván védelemre szoruló, gyorsan megvezethető s bevadítható kistermelők mindenütt vannak. Most már csak azt szeretném megtudni vajon létezik-e Mindaugas hentesboltlánc?

Horváth Iván

Apafeldolgozás

„Az édesapa szerkezete a következő.”
(Kosztolányi)

Elég sokan voltunk, Hankiss Elemér és Margócsy István is ott volt, ez a végén vált egy kicsit kínessá. Margócsy fiatalabb nálam, de Hankiss jóval öregebb. Mindkettővel afféle távoli baráti viszonyban vagyok, mely részemről nagyrabecsülésen, részükről legalábbis jóakaraton alapul. Mindenesetre valahogy nem volt egészen zárva, hogy a kiránduláson ők tulajdonképpen az apám iránti kíváncsiságból vesznek részt, nem csak az én kedvemért. Úgy elég sokan lekoptak a kirándulás vége felé, de ők velünk, családtagokkal maradtak, emiatt gondoltam ezt, még akkor is, amikor már sötétedett, és mi megérkeztünk a Gábor Áron u. 36. elé, ott volt a kirándulás vége, és ott volt találkoznunk az apámmal, aki már jóval korábban, jóval mi előttünk meg kellett hogy érkezzék. Neki is afféle kirándulás volt ez, persze sokkal szerényebb, hiszen 1963-ban költöztünk el a Gábor Áronból, és hát a háziakkal, a most ott lakókkal való megbeszélés alapján ott várt minket.

Ehhez képest a kertkapu ugyan nyitva, de a ház sötét. A főbejáratnál se ég a lámpa. Egy kicsit kínos. A konyha felé kerülünk, azon a bejáraton fogunk bemenni; magyarázom, hogy a konyha felől szoktunk bemenni, ami, egyre kínosabb, csak én rá igaz, és én gimnazista gyerek voltam akkoriban. A házbeliek elég lassan fogják föl, hogy miről van szó, és nekem lassan derengeni kezd a szörnyű valóság, hogy az apám nemcsak hogy nem jött el, de meg se beszélte a házbeliekkel, legalább telefonon, hogy mi várhatóak vagyunk, hogy megnézzük a régi házat és kertet, hogy mivé alakult az évtizedek alatt. Ezt a normál fiúi dühöt érzem, akit az apja cserbenhagyott, ráadásul a vendégei előtt, mert a családtagjaim nem olyan érdekesek, de végül is se Hankiss, se Margócsy nem a legszorosabb barátom, és egyre világosabb, hogy főleg az apám tagadhatatlanul érdekes figurája az, aki miatt, pedig már egészen besötétedett, még mindig velünk maradtak.

A házbeliek meglepően türelmesek. Angolos vendégszeretettel fogadnak minket. Felfogják, hogy félreértés történt, hogy mi ott laktunk valaha, és érdekel a ház, és megengedik, hogy bejárjuk a szobákat, miközben ők élnek a családi életüket, vannak valami gyerekek is, az egyik szobában két férfi, egy fiatal és egy öreg, egy másikban egy nő olvas egy heverőn, és én ilyen idegenvezető módjára magyarázom, hogy ki hol lakott valaha, és közben esz a méreg az apám pontatlansága miatt.

Akkor már nyitva van a szemem, már nem alszom, de az álom mégis folytatódik, ilyen se esett meg még velem. Már nyitott szemmel még mindig mérgelődöm, és ébren történik meg velem, tehát hosszú másodpercekkel az ébredés után, hogy az apám azért nem jött el, mert 1987 nyarán meghalt, anyu halála előtt 4 nappal, és ennek már huszonhárom éve.

(2010. márc. 24.)

A váratlanul bekövetkező emlékezés – nos, ez már valami. Csak az a baj vele, hogy az emlékezésnek tényleg váratlanul kell bekövetkeznie. Akarattal nem megy. Trükkökkel azért elő lehet segíteni. Kaptam például egyszer egy Helikon kiadású, bőrkötésű Balzac-sorozatot, épp ugyanolyant, mint amilyen anyu könyvespolcán állt. Egy-két évig menetrendszerűen bekövetkezett a csoda: ráesett a pillantásom a saját Balzacomra, arról eszembe jutott anyué, és eszembe jutott ő maga – váratlanul. Aztán a dolog egyre várhatóbbá vált, és ma már nem működik. Hasonló Bojtár Bandi irodalomtörténész barátom hangja. Ez a hang a telefonban – sajnos csak ott – valamiért emlékeztet apám hangjára. Amikor fölhív, eszembe jut apám, de persze nem időzhetek el az emléknél, mert oda kell figyelnem a telefonbeszélgetésre. Bandi nem azért beszél a kagylóba, hogy én az apámról ábrándozzam, hanem mond valamit. Azt nemigen kérhetem tőle, hogy csak fecsegi, mert hasonlít a hangja apáméra. Meg attól is joggal tartok, hogy nem volt apám nagy rajongója. Meg nem haragudna, ha tudná, de talán nem örülne a hasonlóságnak.

(Bárczi Ildikó-émlékbeszédemből,
2009. ápr. 10.)

Bojtár Bandi többször sajnálkozott, hogy „nem dolgoztam fel” az apámat (aki PB-tag volt a Rajk-per idején stb. [mekkora visszaélés a „stb.”-vel!], tehát lett volna mit feldolgozni rajta). Ezen per-

sze mindig röhögtem, hogy tudniillik minek (vö. hentesáru) kellett volna feldolgoznom, de ez csak poénkodás, alapjában igaza van. Álmom is ezt bizonyítja, a gyászbeszéd-részlet is. Bandi születésnapján az ő kedvéért veszem elő a témát, bizonyítandó, hogy hozzáláttam, íme, a feldolgozó munkához.

(2010. márc. 29.)

Mások is vannak, akik nem tudják feldolgozni – nem a saját apjukat! dehogy! – az én apámat. Elismert tudósok közül többen felrötták már nekem, hogy olyan vagyok, mint ő volt. Az ilyen emberek irodalmunk talán legvonzóbb regényhőisére, az *Aranysárkány* Novák Antaljára emlékeztetnek.

„Ebben a pillanatban Nováknak eszébe jutott valami. Az, hogy minden tanítványáról tudja, hogy mi az apja foglalkozása, még jelentéktelenekekről is, kik nem érdekelték őt, csak Glück Laciról felejtett el kérdezősködni, kit legtöbbre becsült, s példaképül állította a többiek elé. És ebben a pillanatban más is eszébe jutott, az, ami nyolc évig nem jutott eszébe öntudatosan, hogy ez a fiú, ki itt ül előtte fekete dróthajával, szemében a szeretet megnyilatkozni nem merő vigaszával, zsidó. Maga is furcsállta késői érdeklődését. Glück Laciról tudta, hogy zsidó, s nyilván azt képzelte, hogy apja egy másik zsidó.”

(Kosztolányi)

Barabás András

Mert bűnösök vagyunk mi

Mármint én, Bandikám. Vétkeket meggyónnám, de nem tudom pontosan, mi az. Mindenesetre elmesélem esetemet az Egyesült Államok igazságszolgáltatásával. Évtizeddel korábbi apró közlekedési kihágásról volt szó (még nem bűnhődtem meg a múltat, s nem tudom, mi a helyzet a jövővel), homályos kombinációban a helyi jogosítvány nélküli vezetés friss vétségével. Tavalyi, el nem küldött levélvázlatomból meríték – közvetlenül a történetek után vetettem képernyőre, ezért oly hitelesen töredezett és balladai.

Idézésemnek eleget téve megjelentem a Városi Bíróságon (közös épület a rendőrséggel, a hatalmi ágak szétválasztása jegyében), és amikor már kicsit elkeseredtem, hogy ékesszólásomra kell hagyatkoznom, ráadásul azt se tudom biztosan, melyik helyiségben fogok hagyatkozni rá – vádalku az ügyéssel? huzakodás a bírónővel? –, megjelent ügyvédem is, Aaron Kleinman. Jóakaróim kommandáltak, szigorúan díjmentesen. Kicsit késett tehát, viszont elmondhatom: még meg se pillantottam, a filhallásom már elárulta, hogy megjött; a csoszogás, a szuszogás és a koppanás (bot) háromszólamúsága összetéveszthetetlen volt. Kétféleképpen jellemezhetem őt: egy pitagoraszi számhármassal és egy Radnóti-idézettel. A három szám: 120, 160, 200. Becsült adat valamennyi, de reális. Ő maga 120 kg és 160 cm, az irodája pedig 200 méterre van a bíróságtól. Ha Radnótival akarok jönni, csupán annyit mondok: járkálj csak, halálraítélt. A telefonban még aggastyánnak hittem, de a valóság az, hogy egyidősek vagyunk (esetünkben egy-két év már nem oszt, nem szoroz). Csakhogy rettenetes állapotban volt az én Aaronom az elhízása miatt. Amikor a tárgyalás után hálásan visszakísértem az irodájába (idősík-ugrás a modern prózában: még nem is szóltam a tárgyalásról, de már távozunk a bíróságról), tehát amikor visszakísértem, éppen négy alkalommal álltunk meg hosszabb pihenőre. Ő inkább ült: kerítésszegélyen, lépcsőn, ami akadt. *I have a leg infection that comes and goes* – mondta –, *now it's come* – tette hozzá. De fertőzés se kell ahhoz, hogy rettenetesen érezze magát, ilyen pokoli túl-

súllyal. Oly erősen kell befelé figyelnie, hogy azt hinnők, az ügy meritumára már nem is marad ereje, ideje. Csakhogy ez nincs így. Gondolkodott, cselekedett, s közben folyamatosan kedves is volt – igaz, nagyon oda kell figyelni a beszédére, mint a kimerült maratoni futóéra célba érkezés után.

Vissza a kályhához. A bíróságon először részlegesen levetkőztem, hogy átverekedjem magam a fémdetektoron – öntött vasból van az övcsatom, a kulcsosomóm pedig akkora, mint egy feljelentős házmasteré 1944-ben, sőt aprópénz is volt nálam – de ügyes vagyok, nem tartottam fel a sort. Repülőtéri rutin. Azután irány a folyósón magasra kifüggesztett falújság, melyen, talán ősi szokás ez itt, bolhabetűkkel írják ki a napi delikvenslistát. Sajnos nem volt nálam hű kukkerem, de szemüveg *nélkül* és kicsinyt a falra mászva megtaláltam a nevem. Utána sorbanállás a tárgyalóteremben, névsorolvasás. Bágyadt hangon, meggyőződés nélkül mondtam, hogy se bűnösnek, se ártatlannak nem vallom magam, viszont mindjárt jön az ügyvédem. Tíz perc sem telt bele, és valóban megjelent, lásd fent.

Kiejtése meg a lihegése miatt nehezen értetem szavait – mondtam, hogy figyelni kell –, de a betojság megélesítette érzékszerveimet. A pánik jó tanácsadó. Elkérte az útlevelemet, a magyar és a nemzetközi jogosítványomat, és azzal küldött vissza a folyosóról a tárgyalóterembe, hogy ha szólítanak, mondjam, hogy *not guilty*, és jelezsem: üstöllést ott terem az én ügyvédem. Félórával később, amikor a nyájas, jó kedélyű bírónő már kiosztott négy-öt bírságot (igazán jókedvében volt: mindenkinek a legenyhébb büntetést adta), szünet következett. Ekkor ismét előkerült Aaron, aki az eltelt időben megpróbálta rávenni az ügyészt, hogy ejtse a vádat, de ez nem sikerült, ezért inkább vádalkut kötött vele. Az új direktíva szerint már azt kellett mondanom, hogy *guilty*, ami apró módosítás az előzőhöz képest, viszont: *with an amended charge*. S mire észre tértem, már ott is álltunk, ügyvédem s én a terembe visszatérő bírónő előtt, aki megkérdezte, elismerem-e, hogy azon a napon, amikor egy rendőr följelentett, nem volt érvényes New Jersey-i jogosítványom. Ezt a leghatározottabban elismertem, a szárnyas Yes, *Ma'am* szavakkal. Kettőt se pislogtam, és már el is voltam ítelve száz tallér pénzbüntetésre, plusz 33 USD perköltség, de nulla büntetőpont, semmi következmény vagy priusz. Rohantam a pénztárhoz, hogy túllegyek rajta.

Ezután visszakísértem ügyvédemet az irodájába. Mivel ingyen vállalta védelmemet, ajándékot akarunk adni neki. E célból szükségem volt a névjegyére, s ezért kísértem vissza. Nemcsak a gyaloglótempója mérsékelt, az irodai riasztóját sem tudja oly fürgén kikapcsolni, hogy közben ne lépjen működésbe az elmés szerkezet – látszott, hogy ezzel nem törődik, megszokta: mire hatástalanítja, hallgatnia kell egy kis szirénázást. Amíg a névjegyre vártam, megszólalt a telefon, azt is csak az üzenet-rögzítő kimenő szövegének a végére tudta fölvenni. Viszont ahogyan beszélt egy nyilvánvalóan először érdeklődő ügyféljelölttel, az csodálatosan barátságos, nyugalmat sugárzó és informatív volt.

Aaron ismerősei – a jóakaróim – azt tanácsolták, ajándék gyanánt a kedvenc kóser étteremben vegyek neki ebédutalványt. Szerintem ez leplezetlen gyilkossági kísérlet, és ellenzem. Mire az ismerősök azt mondják, úgyis mindig odamennek enni... Micsoda erkölcsi dilemma.

Adtam utalványt. A kedvenc kóser étterem egy lepukkant büfé, de vitathatatlanul kóser kecsőpel mérik a kóser hamburgert és sült krumplit. Hogy ellensúlyozzam a fizikai csapást, díszes kiállítású, angol nyelvű albumot is vittem neki a Dohány utcai zsinagógáról. „Örülni fognak a könyvnek a gyerekek!” – mondta, miközben zsebre vágta az utalványt. Pár hétre rá meghalt. Ha azt kérdeznéd, Bandikám, bűnösnek érzem-e magam, a leghatározottabban beismerném, a szárnyas Yes, *Ma'am* szavakkal.

A per másnapján ismét hivatalos levelet hoz a postás. Enyhén remegő gyomorral nyitom ki. De nincs benne más, csak egy idézés az *előző* napi tárgyalásra. Odamenjek?

Nick Elsdorf

Saint Juss

Közel-Nyugati Levél (Endre Öcsémnek)

„Minden népnek valamint meg van geniusa. Úgy meg van saját eleme is, mellyből ha kiesik, vagy mellyből ha kiveszed, ketté törik azon költői zománcz, melly nélkül 'rideg pálya a hosszú élet' és melly varázsnak megsemmisítésével szárnya szegetik a bátor felemelkedésnek...”

(Széchenyi István: Kelet népe)

Immár húsz éve küldözgetem leveleim Bécsből. Az utóbbi időben temettem a műfajt, mert a két álmos-unalmas ország között – úgy éreztem – egyre nehezebb ébren maradnom. Nem volt ez mindig így. Magyar Kelet – melyhez képest osztrák földön virulna a Közel-Nyugat? Ugyan kérem! – fennhézám még öt-hat éve is, büszkén sorolva a sebesen amerikanizálódó kuruc kapitalizmus és a stagnáló labanc jóléti állam rikító különbségeit. A vörös-fekete kétpártrendszer lenne a nyugatibb, vagy talán a kamarák közti végeláthatatlan korporatív egyezkedés? Netán a semlegeség örvéen megejtett élőködés a NATO-n? Esetleg az állami nyugdíjrendszer, a kincstári televízió túlhatalma vagy a kötelező hitoktatás? A néhai Haider, utódja Strache és a nagynémet *Burschenschaft*-ok? Az amstetteni rém? Az, hogy népviseletben feszít a fél Alpok? (A minap például láttam egy tiroli bőrnadrágot imitáló fürdőgyát.) Az a Nyugat, hogy Pestre járok *bagel*-ért? Ha New York-ból nézzük Ausztriát – hencgetem –, bizony, ő van keletebbre Waldheim főhadnagyostul, Habsburg-nosztalgiaástul, Mozart-mézmázostul. Még akkor is, ha kedélyesen méla polgárainak van mit a tejbe aprítaniuk. Nekünk meg időnk is alig. Mégis szoptatunk.

Miért a bicska?

Két aligha-Nyugat, közte a Lajta – hajtogattam mind enerváltabban, képzeletemben felülírva az 1989 előtti világ szimbolikus földrajzát. Dög unalom itt is, ott is, sőt egyre dögebb. Mostanában azonban mintha fordulna a kocka: szülőházám kezd szürreálisan izgalmassá válni a számomra, s ennek arányában nő érdeklődésem a féltudományos összehasonlítások iránt. Restellem, de újabban a *Volksgeist*-et, a népnek az ő finoman csipkézett lelkét vizslatom. Nevezzük fennkölten *mentalité*-nek, *popular mind*-nak, mindegy, az bizony szaglik a nemzetkarakterológiától. Hát még, ahogy én nézem, fokozódó csőlátással: nyugati az az ország, ahol (kicsit) ritkábban villan a kés, dagad a torok, sistereg a fenyegetés, lent és fent egyaránt. Marcuse-nek üzenem a túlvilágra, már rég akartam mondani, de a fonyódi kempingben („Egydimenziós ember”, könnyű nyári olvasmány) 1969-ben épp nem működött a telefon, hogy nem érdekel, ha „represszív” az a bizonyos „tolerancia”, csak lássam már. Inkább az el- mint

a megfojtás – ha szabad választanom. Kéretik, a népet valahogy rávenni arra, hogy türtöztesse magát. Ha e rábeszélés olyan vaskos élethazugságokat is igényel, mint amilyen Ausztriában volt (van) a „mi voltunk a fasizmus első áldozata”, ám legyen. Köztudomású, hogy az itteni politikai székértáborok 1945-ben elhitették magukkal, hogy a dachau *Lagerstrassén* egymásra találtak, így azóta nem ösztökélik híveiket arra, hogy szabadidejükben Bécs utcáin lövöldözzenek. Kegyetlen világ, az embernek el kell zárándokolnia egy múzeumba, ha egy *Heimwehr*- vagy *Schutzbund*-egyenruhában szeretne gyönyörködni. A spájz teli, honol a béke, szőnyeg alá nem kukucskálunk.

Én persze folyton kukucskáltam, kizárólag, hogy legyen mitől idegenkednem. Újabban viszont azon kapom magam, hogy inkább azonosulni vágyom. (Hál’ isten úgysem hagyják majd.) Nem fogod elinni, kedves Endre öcsém, az Osztrák Közérzület pár esztendeje mind emelkedettebbnek tűnik a szememben. Rájöttem, zsigereimben már réges-rég elkezdtem átrendeződni. Hát még számtalan gyermekem, akiket máig nem győzők korholni, ha nemzetgyalázásra vetemednek, piszkosnak, hangosnak, durvának, agresszívnek, kistűlűnek, lustának, megbízhatatlannak, nagyzolónak, bizalmaskodónak, érzélgősnek véelve szülőházájuk népét. Azt gondoltam, az asszimiláció múltó tünete csupán, hogy önkéntelen az osztrák orientalista közhelyeket szajkózzák a *Puβta* mulatozó vadjairól. Ők azt állítják, csak a szemüknek hisznek, sűrűn megfordulva magyar boltban, moziban, iskolában, falusi búcsún, városi kórházban: miért lökött félre?, miért cigányozik folyton?, miért iszik annyit?, miért sajnálkozik állandóan, miért hord magánál bicskát? Hiába kérlelem őket, igaz, mind kevesebb meggyőződéssel, hogy lássák a színét is, ne csak mindig a visszaját a magyar népléleknek, s fedezzék fel a nyíltságot, vidámságot, közvetlenséget, találékonyságot, öniróniát is a nagy összevisszaságban. Legyintésre sem méltatnak.

Már akkor nem bírták a feszültségét a hazai mindennapoknak, amikor még nem is parádézott a csöcselék a pesti utcákon. Először magát a szót sem értették. Mi az a „csöcselék” – faggattak, joggal, hiszen a nyelvi gonosz, aki vagyok kiskorukban már a vakondokkal jól összezavartam őket. A rébékét arra tartogatom, amikor megint megmo-

solyogják törékeny németemet. Bár a másik, az idegen gyűlöletét, vajh miért, azonnal megérik, kidagadt nyaki erekkel, öldökléssel, rendőrtakkal még csak a képernyőn találkoztak. Legszívesebben már a „sipirc fogat mosni!” felszólításra is kihívnák a jogvédőket.

Óbajor felszabadító

Az összeprézelte osztrák ajakak, melyek korábban sivár önfegyelmet és örömhíányt sugalltak, manapság azt üzenik a magukfajtámnak, hogy errefelé kevesebbet vicsorogna az emberek, s a foguk fehérjét leginkább azért mutogatják, mert szépen világít. Hála persze búbájós soproni fogorvosuknak (*was für ein netter Ungar!*), aki meglehet, néhány hónapja már újnnyilas-gyűléseken csápol. Az idegenek ellen, a szittyá protézisért. Itt, Cislajtániában ez nem dívik. A hungarizmus például még gyerekcipőben jár. Sejtetni majdnem mindent lehet, de masszívan, nyílt színen nem xenofóbiázik se a nép, se politikusai. A Szabadságpárt természetesen nem riad vissza egy kis négeresztől és minareteztéstől, nem szólva a „keleti bűnözés” főlelegetéséről, de nem szervez rohamcsapatokat, és legalább nem zsidózik és buzizik teli torokból. (Lám, kik jártak már megint jól.) Nem tudok rocker sramlizenekarról, mely kifogásolná az első világháborút lezáró békeszerződéseket, és – bár itt is járja a szóbeszéd arab, perzsa és orosz eredetű pártpénzekről –, még nem csatlakoztak a szélsőjobbhoz feddhetetlen erkölcsű kárntnerstrassei úriasszonyok, akiknek mélyen fájna a palesztin gyerekek sorsa (a csecseneké vajjon miért nem?). Családban, kocsmában, szalokban, a pártirodák magányában persze szabadon szárnyal a gyűlöletbeszéd, ez-az ki is szüremlik belőle, ám a flaszteren nem tombol a düh. A *Volksgartent* a Parlamenttel szemben rég hugyozták össze ófelnémet varázslókkal együtt búslakodó *Rapid*-drukkerek, és nem adtak még vérbő életjelt magukról a Germánok Nyilai sem. *Ja, ja, Nilaszi, ich weiß, der Típhohr* – kapisgálta a szót egy idősebb helyi ismerősöm. Bólintottam. 2006 óta először fordult elő, hogy nem kellett restellkednem. Az idillt egy újságíró törte meg, hogy – mint mondotta – a „gulyásfasizmustól” faggasson. Bűntetésből leöntöttem egy adag honfibúval.

Miért, a négy (magyar) romát kivégző felsőőri csőgránát, meg a politikusoknak küldözgetett le-

vélbombák, egyikét a volt bécsi polgármester félkeze bánta, talán smafu? Már hogy lenne az! Ámbátor az osztrák baloldalt 1993 és 1997 között rettegésben tartó ún. *Bajuwarische Befreiungsarmee* (mondjuk így: Óbajor Felszabadítási Hadsereg) – mint később kiderült – egyetlenegy fanatikusból állt. Nem kétlem, akadtak jó néhányan, akik szurkoltak neki, de nem molotovoztak merő együttérzésből politikusok házáinál, randalíroztak az utcán, és vertek véresre vascsővel ex-szoci celebet. Így sajnos Haiderék sem küzdhettek (ha netán erre szottyant volna kedvük) kiszabadításukért. Utcai erőszakból szármalasan szűk a választék szerte Ausztriában: néhány tucat anarchista mozgalmár, egy-két török, jugó és többségi-bőrfejű gang – ők lennének egy gazdag és fegyelmezett társadalom városi gerillái. Merő atavizmus, tudom, de itt még mindig a verbális, nem pedig a baseball-ütős/vadászpuskás rasszizmus van divatban. Megszállottjai nem merik a nagyközönség előtt hollókosztnak mondani a soát, és nem írja az újság, hogy éjszakánként orvlövészek ólálkodnának Bécs törökök lakta utcáin. Egyelőre.

Nagy-Ausztria matrica

Addig is hadd bizakodjam. Például, mert épp most szerepelt le csúfosan az elnökválasztáson egy, a Szabadságpárt és a főpopulista *Neue Kronen Zeitung* által kitalált hölgy, bizonyos Barbara Rosenkranz, becenevén: *die mutige Mutti*, a bátor anyu. Az újnáci milióben sem ismeretlen, tízgyerekes elnökjelölt merész felütéssel kezdte kampányát, megpendítve az immár majd hét évtizedes antifasiszta konszenzus ősdokumentumának, az ún. „újraelkövetési törvénynek” a visszavonását. Mit mondjak, pár nap múlva nyilvánosan, közjegyző előtt (!) kellett kijelentenie, hogy effajta illetlenség sohasem fordult meg a fejében. A *Krone* főszerkesztője személyesen zavarta a kamerák elé. A pártfőnök Strache pedig lassan eltáncolt Rosenkranz közeléből. Mellesleg a konzervatív Néppárt eleve nem indított senkit a szocialisták Heinz Fischerje ellen, aki így toronymagas győzelmet aratott egy ásítóan tétnélküli küzdelemben. Nos, úgy határoztam, ezentúl szeretnék én is gyakrabban ásítani.

A szélnél azért fontosabb a közép, s ott talán még nagyobb ma a kontraszt a Monarchia két fele

között, kedves Endre öcsém. De tudod ezt Te magad is. Mintha Dániával vetnél össze bármely ex-szovjet balti államot (kivéve persze a napsugaras Litvániát). A Néppárt korifeusai még azokban a ritka években, amikor haragban voltak a szocialistákkal, sem nevezték azok elnökét elmebetegnek, nem sorozták meg válogatott állatmetaforákkal, kezet ráztak vele a parlamentben, egyszerűen nem nyilvánították nem-létezőnek az emberek társadalmában. Elfelejtettek például acsarkodókat küldeni a háza elé, akik a kurva-gyurcsányt akarodj mintájára a „Gusenbauer, du Hure, schleich dich!” rigmust skandálták volna, kamaszleánya füle hallatára (aki ezt – amilyen merev a német nyelv – kénytelen lett volna magára érteni). Pedig az osztrák főszoci még rátartibb figura volt, mint magyar kollégája, ráadásul meg se vallotta válogatott hazugságait. Folytaszam? Az a gyanúm, hogy valamiféle helytartónács emlegetése is felettébb furán hatna Ferenc József országában, hacsaknem az *Anschluss*t követő német birodalmi közigazgatás a hasonlat tárgya, ám egy effajta vádat itt nem élne túl kiagyalója. Úgy értem, politikusként.

A „bankárkormány” szóösszetételt is hosszan magyaráztam bécsi ismerőseimnek, hasztalan, nem jutottunk túl Hilferding Financetőkéjén. Az „alakítsunk polgári köröket!” imperatívusza, ha sokáig erőltetem, szükségképp a „ki az, aki nem *Bürger*?” nehezen megválaszolható történetfilozófiai kérdésébe torkollott volna. Arisztokraták kizárva? A „ha majd mozdulni kell” orbáni fohásza viszont biztosan jól mutatna egy fitneszklub hirdetéseként Bécs egyik tunya külvárosában. Nagy-Ausztria matricát (van ilyen egyáltalán?) egy magára adó konzervatív politikus nem ragasztana a kocsijára; nem kussolna, amikor szétverik az ORF épületét (ki tenne ilyet, *das wäre so barbarisch*); s rohanna bármely fajilag bántalmazott honfitársa kórházi ágyához, neadj’ isten temetésére. Egyenest az első sorba, hogy ott virítson az esti híradóban. No, és nem nevezné „becsületes, rendes, a nemzeti érdekek iránt elkötelezett, az élet mélyebb értelmét kereső fiataloknak” a – no még ilyet – hipp-hopp újnácivá átvedlő neveltjeit. „Féltő szeretettel” úgymond. Nem festeném azért az eget. Nemegyszer (nem kétszer) megbicsaklott már a néppártiak kifinomult ízlése, amióta rajtuk tartom a szemem. Ül-

tek már közös kormányban Haiderrel, és a Strachével kötendő koalíción is el-elmorfondóztak a közelmúltban. Fischer ellen valóban nem indítottak senkit, ám nem győzték hangsúlyozni eközben, hogy egy virtigli fekete nem szavaz a vörösökre.

Cirkumcsízió

Egy kis kedves unalom, *Langeweile* (igen, újabban egybeírják, talán a lettben nem?), művelt-osztráknak *Fadesse*, mi más kellene nekem, hisz újabban kiver a veríték, kerülget az undor, amikor heti rendszerességgel elsüvítek szülőfalum mellett Hegyeshalom irányába. Fessem le hazámban az összes cigányokat mocskoló graffitit? Vonjak kérdőre minden szembejövő gárdistát? Üvöltözök azzal az úrvezetővel, aki „zsidómentes autó” feliratot ragasztott a kocsijára? Hívjam ki vitára valamelyik Tomcatet? Egyáltalán, beszéljek vagy üssek? De ha beszélek, úgymint megütnek, nem jobb mindjárt ezzel kezdeni? Woody Allent követve, zúzzam szét könnyörtelenül a térdüket az orrommal? Vagy süssem le két szép szemem, és somfordáljak odébb? Dacosan persze. És ha ők kötnek belém, szakáll, szemüveg, egyéb rasszjegyekről nem is szólva, legyenek békülékeny vagy kanyarítsak azonmód egy szatírárt róluk Juvenalis modorában?

Mamámat pár éve már nem faggathatom, milyen is volt egykoron nyilasokkal összefutni az utcán. Pedig elkélne egy kis bátorságinjekció. Ő annak idején vakmerően menekítette ki a gettóból apátiába süllyedt nagyszüleimet, és vagy hat-szor átgyalogolt a fronton, míg a munkaszolgálatból hazakeveredő papámmal találkozni tudott. Az elővigyázat tudományát csupán pár évvel később kezdte elsajátítani. Hogy miért jut mindez az eszembe?

Mert nemrég már majdnem megsajnáltam a Jobbik hadurát, kinek kiszivárgott fiúkori neve (Zázrivecz – ó, ha Vadnai élne...) és célzott pletykák regéltek mózesi származásáról is. Vártam, hogy az utcán felheccelt tömegek dalolják majd kiváló tapintattal, hogy aszongya „indul a Vona Auschwitzba”. Szerencsére együttérzésem nem tartott soká, akkora ízléstelenséggel vágott vissza a hírbehozott WC-t és gatyaletolást emlegetett büszkén, mondván készen áll a sztriptíze, hisz farkincája – hihi, haha – nem metélt. Felfe-

dek egy szomorú titkot: az enyém sem. Bizonyítéka így, mondhatni, kissé szellős. Mintha már meséltem volna erről, de akkortájt kötve hittem, hogy történetem valaha ily magasztos összehasonlításokra adhat okot. Amikor *phimos* (igen, fitymasúlkület) okán késő-kamaszkoromban – ma már azt mondanánk – kozmetikai műtétre vonultam a kórházba, mamám ragaszkodott hozzá, hogy kérjek igazolást az orvostól: ami – mint fogalmazott – fájón hiányozni fog a „ténisz pályán”, nos, az szigorúan gyógyító-megelőző okból távollíttatott el onnan. Én persze hallgattam, mint a sír (amikor épp nem üvöltöttem), de az idős sebész, mintha tudta volna, mitől szorong anyukám (még csak 1967-et írtunk), nyisszentett egy aprót, s mindenféle cirkumcsízió nélkül oldott a történelmi görcsökön. Az enyémeikkel mintha nem törődött volna senki. A nadráglecibálási tesztet viszont bármikor hősiiesen átvészelném. Egy igazolás a modoromról azért jól jönne.

Hallani vélem szelíd, valósággal vattába csomagolt kérésed, kedves Endre öcsém, hogy fejezem már be végre, b...am meg, legyen szívés, ezt az öregasszonyos siránkozást. Különöst Bécsből címezve fals ez a szöveg. De hát – már megbocsáss – én itthon élek, ott csak lakom. Egyébként se siránkozom, legföljebb jammerolok. Akkora baj, hogy nem szeretnék megint Brechtet olvasni? Hát még Ortega y Gassetet. Inkább árválkodom antirassz tüntetéseken Pest városában, ahelyett, hogy futnék Bécs felé sebesen, midőn megpillantom az első szoclib városvezetőt a demonstrálók közt tündökölni. Mialatt – érzem – Kubatov Gábor valahol fáradhatatlanul strigulázza a „komcsi nyuggereket”. Lehet, hogy engem is annak hisz? Milyen más volt régen! Ugye emlékszel a régi úrhajós viccre? Farkasbercit megkérdezik a földet éréskor (*mjagkaja poszadka* egy tarajos kazah sziklán), hogy érzi magát: én jól vagyok – hangzik a válasz –, de Kubaszov fáradt.

A szemtelen pátriárka

Kellernazi – így hívják Ausztriában a rejtőzködő fasisztoidokat, akikből itt is hagyományosan több van a kelleténél. No de mennyi lenne a „kellete” (vö. Mikszáth és az antiszemitizmus)? Megjegyzem, amikor először hallottam szüleimtől, alaposan félreértetem a „jó palóc” mondását: mi az, hogy az antiszemita a Keletnél jobban utálja a

zsidókat? Miért, a Nyugatinál kevésbé? Nekem egyetlen náci is rettentő sok, de kezdem visszasírni azokat a deli időket, amikor még Szabó Alberték „népuralmista” fogaskerekein vagy Csurka fajmagyarkodásán mérgeledhettem. Pincenácik – ízlelgettem a szót akkoriban, egyrészt büszkén arra, hogy mennyivel jobban hangzik magyarul, másrészt a tenyeremet dörzsölve, hogy busongó-vénülő ideológusaik mily kevésbé képesek hódítani az ifjú szívekben. Dohosak, ómódiak, túl lehet élni őket. Ma is szeretném Stirlitz kapitány totyakos, teteszosza ellenfeleit felfedezni a magyar politika színpadán, ám helyettük harcra kész fiatal- vagy fiatal-közeli hímeiket látok, akárhová nézek is, akikből áradnak a durva és/vagy dagályos, de nagyon is célratörő mondatok bűnről, rendről, vérről és tisztaságról, jobb esetben – a korai Duce stílusában – mindössze markos legényekről, összekapaszkodásról, erős országról, nemzeti együttműködésről, csúcstámadásról és forradalomról, miközben egyikőjük sem átallja az Úr nevét is sűrűn a szájára venni. Papi ujjongás közepette. Kivált a „csúcstámadás” szót szerethetik a mennyben.

Híába vágyom a jótékony unalmat, a „hosszú időt” (ezt jelentené a *Langeweile*) a fadság ellen, jajcica, családilag be vagyok oltva. Atyai nagyapámat ugyanis Kurzweilnek hívták, mielőtt Érsekújvárról Pestre merészkedett egy századelővel korábban. Telhetne hát az idő gyorsan, vidáman is, midőn hazámba látogatok, de nem akarózik neki. Egyszerűen sarkon fordult. S érzem, viszi magával maradék íróniámat is. A dühgúnnyal nem próbálkoznék. Tudom, tudom, Bernstein (Borostyán), Bojtár, Neked, kedves Endre öcsém mennyi minden juthatna eszedbe közös honunk jelenéről saját neved hallatán: világosbarna gyönyör, zárvány, kő kövön – ne hengeg, mert szétültetlek, fiam. Még ha Eduard vagy Leonard lennél...

Úgy látom, mostanában sztoikus nyugalmat erőltetsz magadra, nevetgélész, viccelődsz, nem jajveszékelsz. Te ezt az egészet, úgy, ahogy van, tudtad előre: nagymamám szép szavaival, *nie kommt was Besseres nach*. 1940-ben születni – akárhogy forogtad is – páratlan perverzión. Ügyesen elérted, hogy egész életedben ne kelljen semmin se meglepődnöd, semmiben se csalódnod. Legfeljebb, ha nagy ritkán támadt egy illúziód. Például, ami-

kor legutóbb azt remélted, Putyint majd a *Litván–magyar szótár*ra esketik fel minden oroszok cárijává. Hát nem Medvegyevet választotta az a szemtelen pátriárka...

Most egy picit tévedtél, pedig már a szovjet rendszer rögválóságáról is többet tudtál sokunknál. Nálam legalábbis. Jobban ki voltál hegyezve annak inherens erőszakosságára, militarizmusára, despotizmusára. Gondolom, aki a szerencsétlen balti népek története felől göngyölíti fel a volt birodalomét, mi több, a kelet-európai irodalom a kenyere, az ugyanazt a szocializmust másképp olvassa, mint mondjuk, egy faragatlan közgazdász, aki meztelen terror és menthetetlen lélekrombolás helyett inkább slamos elnyomást, reformokba való menekülést, korrupciót, passzív ellenállást és a hatalom kicseselezését, neadj' isten, kvázi-liberális értékeket lát. Még ott is, ahol bármely pillanatban gyilkolhatnak. És gyilkolnak is. Neked, ha nagyritkán elnéző hangulatba kerültél, max Svejtk jutott az eszedbe a *homo sovieticus*ról. E nagylelkű gesztust azonban legfeljebb cseh barátaid érdemelték ki tőled.

Zsírozom, zsírozom

Értem én honnan a nyugalmad, de osztani nem tudom. Az én világképemben villámcsapás, a tiédben nem több apró áramütésnél, amikor „Kádár, Puskás, Hofi – nevezd, ahogy akarsz – valamikori népének” 70%-a, már aki elmegy választani, olyanokra szavaz, akik jó estében mindössze diákokat buktatni, vasárnapi shoppingolást hanyagolni és koronát-szentjobbot imádni köteleznék számos honfitársukat. Rosszban viszont fenyegetni, megfigyelni, sorozni, büntetni, munkára, szülésre kényszeríteni, házasodni-tiltani akarják őket. Még rosszabban bosszúra szomjazva elüldöznek, szegregálnak, bebörtönöznék vagy egyenest a Dunába hajítanák jó néhányukat. A maradék 30 pedig olyanoknak ajándékozta voksát, akiknek így-úgy megbocsátja az enyveskezű és gyáva kormányzást (mert örül, hogy legalább békén hagyták), vagy olyanoknak, akiknek reménykedve fogyasztja zöldülő populizmusát.

Az a sanda gyanúm, hogy ez a nép már nem egyszerűen túlélni akar, összekacsintva, ha kell, maga választotta uraival, pontosabban urával, hanem azt várja tőle, mutasson erőt és irányt, miközben biztonságot kínál. Ne nyisson vitát, csele-

kedjen. Kezdetben legyen a tett! Nem ám épp-hogy csak beengedi a parlamentbe, pár százalékkal előnnyel tartva sakkban („jó, most épp nincs más, próbáld meg még egyszer, ha annyira akarsz, de egy szavadat sem hisszük”), hanem vállon viszi föl a lépcsőn átszellemült mosollyal az arcán. Avagy a vezér árpádsávós klónját isteníti, aki nemcsak szítani szereti, de alig várja, hogy gyakorolhassa is az erőszakot. Nemcsak a szellemit, a testit is. Kakastoll vakulásig.

Az erő kultusza, a rend akarása, a gyűlölet boldogsága? Egy ország, mely anno az első rettenet után halálra röhögte magát a munkásörökön („zsírozom, zsírozom”), hát még az Ifjú Gárdán, most ujjongva, helyeslő közönnyel vagy dermedten szemléli az aszfalt éledező hatalmát. S ha nagy néha viccelődni támad kedve, legfeljebb a pincérek vagy a kéményseprők öltözeke jut az eszébe a fekete uniformisról. A Vonáról a huza. A gárdáról az agyar. A 64 vármegyéről, az Egészséges Fejbőrrel, a góymotorról semmi. Mialatt Te, kedves Endre öcsém, évtizedeken át a „hazát és népet álmodánk” felvilágosult-romantikus utópiájának végét nyugtáztattad Kelet-Európában, én botorul bíztam a magyar *Sonderweg*-ben: lehet, hogy a térség számos népe igen, de a miénk talán nem „nemzetesedik el” egyhamar megint, a vallást magánügyének tartja, és nem enged épp-hogy megszerzett szabadságából. Azt hittem, hogy – jóllehet kissé laza jogfelfogása és kollektivismus-undora mást diktálna – józanul belátja, a köztársaságnál képtelen jobbat kitalálni. Fogcsikorgatva, de beletörődik például a közteherviselésbe. Nem ijed meg se a „piac”, se a „szolidaritás” szótól. Önjelölt diktátorok pedig mindig lesznek, majd hüledezünk-kacarásunk rajtuk. Utópiám lapátnyelét már vagy húsz éve farigcsálom, de fogpiszkálóvá alig egy hónapja soványodott.

A Kárpát-medence lakói ez idő szerint a megváltóban reménykednek. Ismerik jól, Felcsúttól Sáradsádig, székháztól borházig mindent tudnak róla – meglehet, épp ezért. Talán mert olyan, mint ők, vagy inkább amilyenek ők szeretnének lenni. Mondják, aki még a szegény Horn Gyulánál is jobb. Erős és simlis. Osztogat, cselez és keményen betart, ha nem figyel a bíró. Megbízható sorozathős. De nem romantikázik. Rend van körülötte. Munkabíró, fess, udvarias, tiszteli az öregeket. Családos, templomos, nemzetes. Egy falat

kolbász, egy kupica pálinka. Tanult ember, mégis úgy beszél, mint Józsi a szomszédból. De ha kell, képes olyan szépen is, mint a drága plébános úr. Volt már kapa, böllérvés, kisbalta a kezében. Dolgozott betonkeverővel. Ravasz a mosolya, de tud az tiszteletparancsoló is lenni. Egyszóval: férfiember. Zsülien Szorel, Artúro Uji, Csipolla, Miszter Bín – tessék mondani, kik ezek? Nem ismerhet az ember minden feka focistát a tévében.

A fiákeres

Nem, Kádár népe nem tűnt el, csak magára ébredt (ezennel rosszabbik magára), s félek, nyomban humorát is vesztette: cinizmusa kezd fagyossá válni. Puskás, Hofi agyó – a szellemtelen kiszabdult a palackból. Bevallom, nem tudtam, milyen, amikor megharagszik. Természetéből sosem hiányzott az erő akarása, de csak a törvények kijátszását engedték neki. Meg a *ius murmurandi*-t. A szüntelen bűnbakkeresést. A mérsékelt, privát gyarapodást. Az informális alku, a potyautazás és a buhera izgalmát. No meg annak örömét, amikor látja, hogy a szomszéd tehene is döglődik. Kiszolgálták ingyen ebéddel, elhalmozták ígéretekkel, majd, mikor robbant a kassza, ezt-azt visszavettek tőle, ami pedig járt neki – vallja elemi felháborodással. Hitegettek, majd lógva hagytak. Meglop-tak, s a pénzt zsebre tették. Arról nem volt szó – panasolja –, hogy veszteni is lehet, s meggyőződése, hogy akik ma a verseny szépségéről áradoznak, mind egy szálíg (a multicég menedzserétől a volt KISZ-titkárig) győztesek voltak már jóval rajt előtt. Miközben pokolba kívánja a korrupciót, szereti feledni, hogy ő is egyfolytában veszteget és adócsal. Elhiszi magának, hogy csak kényszerből teszi, s be nem fizetett adóforintjaiból – mintegy ellenszolgáltatásként – ingyenes javakra tart igényt. Most azt reméli, hatalomra jutott, tartozik valahová, s végre rendet csinálhat maga körül. Ott is, ahol nincs is rendetlenség, hát még romok. Akkor is, ha tudja, a rendetlenség mély nyomorból fakad. Biztos benne, hogy ha a rendetleneket megfegyelmezik, neki is jobb lesz. Legalább lelkiileg. Kijelöli azokat, akik e jobbat nem érdemlik. Mától legyenek egyedül ők az áldozatok. Fél, időnként nagyon fél, és követeli a jussát. A szent juszt. Vissza és előre. Atyát keres. Hm, akkor már inkább a bécsi fiákeres.

Aki mindig is gyűlölte a hálapénzt, nemrég rohant, hogy leszavazza a vizitdíjat. Akiről anno besúgók jelentettek, ma meg sem rezzen, ha listát vezetnek róla. Közömbösen veszi például tudomásul, hogy a fél országot felvásárolt bankár nem tiltakozik, amikor (korábban állami, ma magán-) detektívek várják véleményét a telefonban egy pártvezér megfigyeléséről. Aki régen félt a rendőrtől, ma azt kívánja, rettegjen a cigány az egyenruhától. A csend garanciája a csendőr. Aki soha egy fillérjét sem bírta volna az államra, ma arra voksol, hogy szűküljön a magántulajdon. Aki hajdan bármit megvett, amire rá volt írva, hogy *foreign*, mostanság azt kívánja, maradjon magyar az ugar. Legalább a paradicsom, ami rajta terem. Aki évtizedeken át rettegte az egypártot, pár hete hatalomba szavazott egy olyat, mely „centrálisnak” tudja magát, s nem titkolja, hogy mindössze örökre szeretne berendezkedni.

Hogy eltelt húsz esztendő, és ma már nem egyszerűen Kádár népéé a szavazófülke, hanem annak (lázadó) gyermekeié is? Sovány vigasz, de félek, nem csak ők változtak szüleikhez, hanem azok is önmagukhoz képest. Elvileg lehetne persze átmeneti is a politikai földindulás. Eszerint a „tökötlen-pofátlan” jól felbőszítette, a „tökös-pofátlan” meg ügyesen magához edesgette a magyart. Aki lényegében olyan, mint régen, csupán alacsonyabb lett az ingerküszöbe és hiszékenyebbé is vált. Annyi biztosan igaz, hogy nem tűnne ilyen kétségbeejtőnek a *populus*, és ennyire hervasztónak a *vox*a, ha nem lennének hasonlóan kétségbeejtők és hervasztóak politikusai, írástudói, ideértve közös barátainkat, Téged (jó, ha nagyon akarod, engem is). De mondd, kedves Endre öcsém, nem arról volt szó eddig, hogy a nép bölcsőbb nálunk: legfeljebb eljártssza, hogy hülyíthető, de tüstént jelzi is, mégpedig keményen, hogy csak bizonyos határig? Megvan a magához való esze, nem ad az atyaúristennek sem 53%-ot, de ha véletlenül mégis, akkor legalább igyekszik nem 68-at csinálni belőle két hétre rá. Nem vevő a morálprédikációra és a csodákra, tapasztalatból tudja, hogy ritkán akad jobb megoldás a *second best*-nél. Azért mert a „dolgozó nép” megszólítástól hajdanán borsódzott a háta, még nem ájul el rögtön, ha magyarnak kezdik becézni. Ideje leváltani. Szívesen kezdem magammal.

Luxusgond

Azt mondd, csigavér? Előbb-utóbb az új undokokat is megszorogatják majd, s nem válik minden egyes ócska ötletből sarkalatos törvény. Node jó sokból igen. Halkan kérdelem, nem számította el ez a bölcs (fellázadt/fellázított) nép egy kicsit magát? Nem sikerült túl nagyra a fegyelmező pofon? Mit tegyünk, sikerült megszabadulnia saját népfellegyétől, de hogy a fenébe fogja visszaszerezni azt? Tudom, luxusgond, mégis csaknem ennyire nyomaszt a néplélek-rejtvény egy másik megfejtése, melyet pedzegettem már. Mi van, ha már '89 előtt is majdnem ilyenek voltunk mi, honfiak, mint most, csak akkor – Tőled eltérően – nem akartam ezt észrevenni. Az se nagyon vigasztal, hogy sokakkal osztoztam a rövidlátásban. Kellett nekünk a „magyar modell”, mint egy falat kenyér (éppúgy csábított a tudományos felfedezés reménye, mint az „azért mégsem vagyunk egy NDK” selyma büszkesége), s feldicsértük a *homo kadaricus* alig-liberális vonásait. Majd ezekhez igazítottuk az átmenet forgatókönyveit, s meglepődtünk, amikor az árnyékgazdaság nem kért a fényből, a munkás a privatizációból, a paraszt a földpiacból, az egyik vállalkozó a másiktól. A jussához viszont mindenki ragaszkodott. Így most szégyenszemre nem tudom, vajon Kádárt épp temeti-e volt népe vagy életre galvanizálja. Vagy mindkettőt egyszerre.

Megleپődtünk és úgy maradtunk. Ölbe tett kézzel néztük az egykor-legalább-valamennyire liberális politika prostitúálódását. Néha vakkantottunk egyet, körülbelül idáig terjedt civil kurázsink. Az erőszakra szorongás volt a válasz, a gyűlöltre legfőljebb öngyűlölet. Saját tehetetlenségünket a *hinaus mit uns* öngúnyával lepleztük. De félre a töbes számmal! *Én* – úgy érzem – leszerepelttem. Sietek a kertbe művelődni.

Kedves Endre öcsém, sose szomorodj, öreg barátod – végkövetkeztetése bármily tétova és szentimentális is – nem feledi intelmed: a kelet-européer legyen igenis pontos! ••• Egyelőre e hárommal köszöntlek innen a közelből.

Sveikinu su gimtadieniu!

Bécs, 2010 májusa

Kálmán C. György

A rossz művészetről

A TÁP színház társulatát a rossz színház iránti szenvedélyes elkötelezettség tartja össze. Túl sok jó színház van a világon. Túl sok jó színész, túl sok jó rendező. Túl sok jó darab, túl sok jó előadás. Ki nem unja már a remek világítást, díszletet, jelmezeket? Kit nem altatnak el a zseniális kísérőzenék? A rossz színház ritka kincs, egyre ritkább. Meg kell becsülnünk ezt a kincset. Ápolnunk, TÁPlálnunk kell a rossz színház ősi hagyományát, meg kell őriznünk a következő generációk számára.

Van egy színtársulat Budapesten, már több mint tíz éve; a városban mindenfelé játszik, kávéházakban, színháztermekben, ahol csak egy kis hely van: TÁP Színház a neve. A színház egyik legsikeresebb produkciójának „Minden rossz varieté” a címe. Ebben – előadásról előadásra változó szereplőgárdával, mindig kicsit más műsorral – a színészek egyenként (vagy olykor kettesben, ritkán többen) olyan műsorszámokat adnak elő, amelyek így vagy úgy rosszak: valódi varieté ez, énekszám, hangszerszóval, szavallattal, konferansszal, tréfás jelenettel, és „minden rossz” benne (még a címe sincs egészen rendben).

Az előadás minden „jó” előadás (színház, varieté, magánszám, bármi) kiforgatása; célja a nemtetszés, ezért időben megtudjuk, hogy tapsolni tilos, a negatív érzelmenyilvánításokat viszont elvárják az előadók: füttyögni, búúúzni szabad, sőt ajánlatos. Ami nagyon tetszik (vagy nem tetszik?), azt a közönség semmiképpen nem jutalmazhatja a szokásos módon. Ez persze jócskán zavarba is ejti a nézőket – először is, mert előírják a számára, hogy mit tegyen, mit ne; másodsor, mert „tetszésnyilvánítása” nem tud egyértelmű lenni. Ha tapsol, megszegi a szabályokat, ellenszegül, így voltaképpen nemtetszését fejezi ki; ha füttyöl vagy éppen tüntetően csendben marad, az akár ellenségesnek is tekinthető (vagy éppen az elégedettség kifejezésének, ki tudja).

A közönséghez fűződő viszonyt az előadás másfépp is kiforgatja. Ahhoz az elmúlt évszázad színjátvása már bőven hozzászoktathatta a nézőt, hogy nincs igazán biztonságban – a színpad és a közönség közötti határ (mindig a színpad oldalá-

ról) lebontható, de legalábbis sérülékeny – a nézőt bizony olykor bevonhatják a játékba, nem ajánlatos az első sorba ülni, érdemes mereven magunk elé bámulni. A varieté kínos késéssel kezdődik, és a rendező (?) az időt azzal is húzza, hogy a közönség soraiból kér fel vállalkozókat, hogy „addig is” álljanak elő saját produkciójukkal, és kéri, a nézők közül jelentkezzenek azok, akik valamelyik korábbi előadást látták. Nemigen van mód arra, hogy a néző megőrizze tisztas távolságát, hogy kívülállóként, nézőtéri biztonságból szemlélje a szereplők játékát – kis híja, hogy ő is szereplővé válik.

És az egyes számok, jelenetek persze – rosszak.

De úgy rosszak, hogy a közönség dől a nevetéstől; ha az „esztétikai élmény” túl nagy és túl erős szó, akkor nevezzük azt a tapasztalatot, amihez ekként jut, remek szórakozásnak, ráismerésnek, „morfológiai” élménynek. Ez utóbbi kifejezés utalás Bojtár Endre régi, 1972-es cikkére („Az irodalmi mű értéke és értékelése”); az írást annak idején nemigen értettem (ma pedig már megint nem értem), de abban a tekintetben megvilágító erejű volt, hogy érveket szolgáltatott ahhoz: a karcotról, a krimiről, a lányregényekről is lehet és érdemes racionálisan (akár az esztétika szaknyelvén) beszélni.

Mitől tud a rossz olyan mulatságos lenni (például Mozart *Falusi muzsikusaitól* Karinthyn keresztül Parti Nagyig)? És miért nem mulatságos mégsem mindig? Hányféleképpen lehet rossz a művészet? A mesterségbeli szabályok be nem tartása volna a rossz forrása, ahogyan *A nürnbergi mesterdalnokok* sejteti? A grammatikai-stilisztikai hiba? A színházi előadás például megsokszorozza a lehetőségeket: a néző számára kettéválhat a szöveg és értelmezése, jó szöveget lehet nagyon rosszul előadni, és el lehet hitetni a rossz szövegről, hogy jó. Volt-e mindig rossz művészet? (Horatius vagy Boileau intelmei arra utalnak, hogy igen – de korántsem a populáris és a magas között húzódott a határ.) Ez a kis írás nem bírja el mindezeket a kérdéseket (majd egyszer megpróbálok válaszolni rájuk, akkor újra elő kell venni Bojtárt); de hála azoknak, akik kifejezetten a rosszat teszik programmá, rákényszerülünk, hogy legalább felületesen átgondoljuk mindezt.

Az előadás egy jelenetében a színész beszámol arról, hogy egy gyorstalpaló tanfolyamon sok-sok

mesterséget megtanult: tud úgy beszélni, ahogyan a burkolók, pontosan el tudja mondani, mit mondanak a tehenészek, hogy milyen kifejezést használnak sok más szakma művelői. Ez a pár perces szöveg kicsiben tükrözi az egészet, belső tükrözés – arra kérdez rá, hogy mit tud az, aki a szakmát (bármelyiket) tudja: utánozni tud valami külsődlegeset? Vagy csak annyi, hogy papírja van valamiről? Hogy jól eljuttassa, hogy tud valamit? Ha valami, akkor ez a magatartás az egyik, ami a rossz művészet mögött állhat: bizonyos fogások (és nem is feltétlenül a legfontosabbak) át nem gondolt imitálása, a formák (a morfológia) kendőzetlen kiemelése – együtt azzal a meggyőződéssel, hogy ez a művészet (vagy a szakma) lényege. Komoly, fenyegető figyelmeztetés ez, mindnyájunknak: gondolkodjunk el azon, hogy nemcsak majmoljuk-e szakmánk bizonyos gesztusait, nem válnak-e nevetségessé azzal, ha eközben ráadásul hencegünk tudásunkkal. Ugyanakkor mind a jelenet, mind az előadás egésze a rossz „morfológikus” jellegére világít rá: alakzatot, körvonalat, tartóoszlopokat és vázát látunk, értékelhetjük a gesztusokat, mindezt, ami a felület, sőt mindegyik elismeréssel tekinthetünk – de annál erőteljesebb az a felismerés, hogy valami *nincs meg*.

A rossz művészet nagy tanítónk.

Rosszkor, rossz helyen: egy liberális kelet-európeér vizsontagságai

A két világháború közötti időszakban fokozatosan marginalizálódó román liberalizmus képviselői kétségebeesetten igyekeztek összeegyeztetni a modernitást a nemzeti sajátosságokkal. Mindezt jól példázza az esszéista, irodalomtudós, politikai publicista és amatőr paleontológus, *Henric Sanielevici* (1875–1951) esete. Hősünk moldvai asszimiláns zsidó család sarja, az 1890-es években kezdett szocialista sajtóorgánokban publikálni. Nagy hatással volt rá Taine, akit elsősorban azért tekintett korszakalkotónak, mert a társadalomtudományok módszereit az irodalomra is alkalmazta. A pozitivisták követve Sanielevici is azt állította, hogy az egyén lelke a közszellem alakulásának alapja. Ennek jegyében a metafizikát az uralkodó osztály ideológiájaként írta le, illetve leszögezte, hogy a romantika reakciós volt, Nietzsche pedig filozófiájával a junkeket kívánta legitimálni. Kilépve a szocialista mozgalomból, Sanielevici beszállt abba a vitába, amely a századfordulón a román modernitásról folyt a konzervatívok, a liberálisok és a szocialisták között. Arra törekedett, hogy a pozitívizmuson, racionalizmuson és tudományos szintű történetfelfogáson alapuló új, a magyar polgári radikálisokhoz hasonló liberális diskurzust alakítsa ki. Ugyanakkor élesen bírálta a nemzeti liberális hagyományt, és bizonyos szempontokat és referenciákat éppen a szocialista, illetve a konzervatív ideológiai hagyományból emelt át.

Egyik legösszetettebb korai szövegében az 1848-as forradalom örökségét értékelte újra a Dobrogeanu-Gherea által kezdeményezett szocialista elméleti vita szempontjainak figyelembevételével, a román társadalom feudális és/vagy kapitalista természetét állítva középpontba. Sanielevici a marxista társadalomelmélet bizonyos elemeit is felhasználta, de végső soron egyfajta „polgári radikális” programot dolgozott ki. A társadalomfejlődés olyan komparatív elemzésével állt elő, amely a román modernizáció eredményeit az

ideáltipikus nyugat-európai modellhez mérte. A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet általános mechanizmusai közül a legfontosabbnak az abszolutizmust, a burzsoázia megjelenését és a centralizációt tartotta. Ugyanakkor rámutatott a különbségekre is – a román 1848 és a francia 1789 közé nem tehető egyenlőségjel, mivel a francia forradalommal ellentétben az előbbi nem rombolta le a feudális struktúrákat. A moldvai és a havasalföldi forradalom nem valódi társadalmi forrongást jelentett meg, hanem a bojárok fiatalabb nemzedéke próbálta meg kiragadni a kormánypalcát az idősebbek kezéből. Sanielevici azt a következtetést vonta le elemzéséből, hogy a román társadalom javarészt még feudális berendezkedésű. Ez a feudalizmus azonban szinkretikus jelenség. Mivel Sanielevici tagadta a fejlődési modellek egyvonalúságát, közel járt a román *Sonderweg*-elmélet megfogalmazásához, azt állítván, hogy a feudális rendszer törmelékei akadályozzák a polgárság nyugati típusú fejlődését. 1860 után a polgárság ugyan magához tudta ragadni a politikai és intézményi hatalmat, nélkülözötte azonban a gazdasági-társadalmi alapot, ami azt eredményezte, hogy végzetesen ráutalódott a hivatali pozíciókra, így kialakult egy olyan, felülről a társadalomra oktroyált réteg, amely épp a társadalom feudális maradványainak fenntartásában volt érdekelt. Ez a konceptualizáció egyben arról is tanúskodik, hogy Sanielevici a román modernizáció konzervatív-organicista (*junimista*) bírálatából is sokat merített. Kritikája azonban nem fordult antimodernista irányba, hisz véleménye szerint a negatív aspektusait mutató román modernitással szemben a nyugati társadalom kifejlesztette a maga önkorrektív mechanizmusait, és egyfajta „organikus modernitást” hozott létre. A huszadik század második felének *Sonderweg*-vitái felől visszatekintve paradoxnak hangzik, kortársi szemszögből azonban logikusnak tűnt, hogy Sanielevici Németországot választotta a nyugati modernitás modelljének. Berlint hozta fel példaként annak az állításának illusztrálására is, hogy a feudális-patriarchális rend nem jelent feltétlenül elidegenedést, sem a szervesség elvesztését az arctalan metropoliszban: a modernitás a városiasodás kellemetlen vonásaiért újfajta kompenzációt ajánl, például a kertváros formájában.

A román megújulás Sanielevici-féle elképzelése olyan új, öntudatos polgárság kialakulására összpontosított, amely nem függ politikai patrón-

nusoktól, hanem saját gazdasági eredményeire támaszkodik. Szerinte az ideális megoldás a liberális és a konzervativizmus „egészséges versenye”, ahol a szocialisták a közös polgárosító program nevében időlegesen a liberálisok táborát támogatják. Véleménye szerint azonban a nemzeti liberális hegemoniát megkérdőjelező konzervatívok és szocialisták ideológiai programja egyaránt igen problematikus volt. Elfogadta ugyan a junimisták társadalombírálatának erkölcsi alapját, de kultúrkritikai megközelítésüket elhibáztottnak tartotta, és azt állította, hogy a junimizmus a német kultúrát olyan szerencsétlen pillanatában igyekezett másolni, amikor a német értelmiség éppen az antiliberális ideológia nyomása alatt állt. A szocialistákat viszont félrevezette a történeti érzékük, amikor úgy vélték, hogy Románia szinkronban van a nyugati fejlődéssel, és így ahelyett, hogy építették volna a polgárságot, harcba szálltak vele, utat engedve a szektásságnak és a „baloldali” antiszemitizmusnak. Sanielevici általánosságban azt tartotta, hogy a romániai „zsidókérdés” élessége a feudális mentalitás átható jelenlétének bizonyítéka, és a protekcionista intézkedésekről álmodozó, gazdaságilag gyenge polgárság táplálja. Ennek megfelelően Sanielevici nagyra értékelte az 50 000 magyarországi zsidó–keresztény vegyesházasságot, és mintának tekintette az új, dinamikus román polgári társadalom megteremtéséhez.

A román modernizáció kritikáját Sanielevici korai irodalmi és politikai esszéiben a nemzetkarakterológia optimista előfeltevései ellessúlyozták. Noha az elit torz módon viszonyult a nyugati struktúrákhoz, a román népi alkat fő vonásai – mint a fogékonyság, az érzékenység és az új hatások iránti nyitottság – szavatolta az „alulról” katalizált társadalmi és kulturális fejlődés eredendő lehetőségét. A századfordulós elmélkedéseiben még csak a periférián megjelenő karakterológiai diskurzus azután az 1920-as években született írásaiban központi jelentőségre tett szert, ami jól mutatja az 1918 utáni ideológiai kontextus átalakulását. Ezekben az írásaiban Sanielevici igyekezett összedolgozni a faji karakterológia toposzrendszerét a polgári politikai programmal. Általában elfogadta a nyelvi alapú nemzetdefiníciónak rasszista elméletsszerzők által osztott bírálatát, sőt még Jézust is hajlandó volt

árjának tekinteni. Ugyanakkor azt állította, hogy az olyan elméletek, mint az indo-europanizmus, tévesen azonosítják a nemzetiséget a fajjal, hisz’ a valóságban minden nemzet különböző fajok – *homo europaeus*, *alpinus* és *mediterraneus* – keveréke. H. S. Chamberlain és román követője A. C. Cuza rasszista elméleteit elutasítva, nem állított föl semmiféle biológiai hierarchiát a fajok között, a keveredést pedig éppenséggel pozitívumként értékelte, azzal érvelve, hogy az igazán kreatív kultúrák – mint a klasszikus görögség – fajok kereszteződésének a terméke.

A földrajzi környezet hatását és a faj pszichofiziológiáját elemezve Sanielevici bírálta Dobroghéanu-Ghereat és Taine-t, amiért túlhajtották a környezeti determinizmust. Fouillée és Wundt nyomdokain inkább a biológia, pszichológia és esztétika kölcsönhatását feltételezte, olyan fogalmakat vonva be írásaiba, mint „szelekció”, „a temperamentum pszichológiai fázisai” (Fouillée), „vér-részecskék”, „energia” és „idegi vibráció” (Wundt). Klagesre is hivatkozott, aki a karakter fogalma révén kötötte össze a pszichológiát a fiziológiával, és ennek segítségével a román gondolkodó megpróbálta megteremteni a művészi alkotás fiziognómiáját, a szubnacionális és a transznacionális faji mintákra tekintettel meghaladva a nemzeti kategóriákat. Így Dantét az etruszk faj megtestesüléseként, Puskint kreolként, Heinét pedig a zsidó rasszjegyek hordozójaként jellemezte. Ehhez hasonlóan a híres dél-angliai személyiségeket – így Byront, Cromwellt vagy Shakespeare-t – a kelta hatás példáinak tekintette. Sanielevici még Romain Rolland-nal való találkozását is arra használta, hogy a francia írónak elmagyarázza a karakterológia és a fosszilis emlősök rágásának kapcsolatát, a fajtípusokat táplálkozási mintáik szempontjából osztályozva.

E (para)teoretikus megfontolásokat a román kontextusra lefordítva, Sanielevici óhatatlanul belekeveredett a nemzeti karakter regionális különbségeiről szóló vitába. A spiritualista és historicista érvekkel szemben elsősorban a lakókörülmenyekből és a táplálkozásból vezette le az alkatot, amit Lamarck szerint értelmezett, azaz a szerzett tulajdonságok nemzedékek közötti átörökítését feltételezte. A jellemzően pásztori életvitelt folytató moldvaiak főleg gyümölcsöt és halat fogyasztanak, ami lágyságot, elmélkedésre való hajlamot, északi szentimentalizmust eredményez. Az erdélyieket pedig főként alpesi karakterűnek

írta le. Ezzel szemben a havasalföldiek elsősorban húst és gyökereket esznek, és sztyeppe-i mentalitással jellemezhetőek. A fűszeres ételeket is kedvelik, ami spirituális nyugtalansághoz vezet. Sanielevici odáig ment, hogy szerinte a trákoknak tulajdonított, és ezért a román – továbbá a bolgár – nemzetépítők által is kisajátított dionüszoszi misztériumok valójában a fűszerek okozta permanens „ételmérgezés” következményei.

A két világháború közötti Romániában az antiszemitizmus nyilvánvaló radikalizációja nyomán Sanielevici súlyos erőfeszítéseket tett, hogy megfordítsa az etnikai sztereotípiákat, s legitímálja az urbanizációt és a modernizációt. Utalva a zsidókat a kapitalizmussal összekapcsoló német szociológus, *Werner Sombart* elemzésére, Sanielevici a zsidó jelenlétet a modernizáció katalizátoraként értékelte. Az asszimilációs projekt mellett érvelve határozottan elutasította a cionizmust (ami szerinte az antiszemitizmusra adott, minden mélyebb spirituális és társadalmi tartalmat nélkülöző reakció, amely egy archaikus válást, feudális erkölcsiséget és egyfajta zsargont favorizál), és egyben elítélte a román politikai establishment antiszemitizmusát, nem habozva antiszemitaként megbélyegezni a román kulturális élet olyan ünnepeit személyiségeit, mint Nicolae Iorga. Abban reménykedett, hogy a román politikai elit végül felismeri a saját érdekeit, és támogatja a zsidók asszimilációját, ami azzal jár majd, hogy a zsidók társadalmi érdekeiknek megfelelően politikailag is megoszlanak, így a polgárság a liberálisokhoz, a proletariátus pedig a szocialista mozgalomhoz csatlakozik.

A két világháború közötti Európában a polgári civilizáció válsága központi kérdéssé vált, és bár Sanielevici erre is reflektált, végül egyfajta optimista forгатókönyv mellett döntött, azt hangsúlyozva, hogy a válság átmeneti állapot, és a megújulás számos jele mutatkozik. Az általa pseudo-intellektuális mandarinnak nevezett Spenglerre hivatkozva – aki szerinte a kényelmes patriarchális rend után sóvárog, és akit az intellektualizmus feudális reminiscenciái mozgatnak – elutasította a „neoromantikus mozgalmat”, amely a fiatal generációt méltatta és a generációs konfliktust hangsúlyozta. Sanielevici ezzel szemben meg volt győződve róla, hogy az általános irány a társadalmi integráció, amely felhagy a sovinizmussal, és a szupranacionális együttműködés új formáit hozza létre.

Sanielevici a történelem modernista-evolucionista felfogására alapozva – amihez fontos hivatkozásként használta Marxot és Kautskyt –, folytonos és megállíthatatlan fejlődést vizionált. Mindezt azzal a metaforával igyekezett megvilágítani, miszerint a kapitalizmus vonata egyszerűen elüti azt, aki fel akarja tartóztatni. Dinamikus polgári politika mellett emelt szót, amely megnyitja a gazdaságot a külföldi tőkebefektetés előtt, és valódi modern gazdaságot és társadalmat épít, ahol a gazdasági fejlődés társadalmi jólléttel párosul. Az 1920-as évek elején született cikkeiben hosszan tartó békés állapotot jövendőlt Európának, amit a társadalmi és gazdasági szükségesszerűségek szavatolnak.

Sanielevici a román társadalom esetében is a nyugatosodás „tanulási folyamatáról” beszélt: melynek révén az importált spirituális és materiális javak fokozatos asszimilációja révén végül létrejön a hazai és külföldi értékek szintézise. A modernista polgári program legitímálása érdekében Sanielevici előszeretettel használta a nemzeti sajátosság diskurzusát, de ugyanakkor igyekezett azt az autochtonisták ellen fordítani. Elutasította a „tradicionalizmust”, a „romantikát”, az „ortodoxiát”, és a parasztkultuszt, és amellett érvelt, hogy a sajátos román kultúra városi teremtmény. Arról is meg volt győződve, hogy nem lehet cél a vidék kulturális és szociális nyomorát tartósítani, hanem civilizálni kell a parasztokat, növelni az igényeiket, és egyfajta paraszt-polgárságot kell létrehozni.

Sanielevici bírálata elsősorban azokat a kulturális narratívákat vette célba, amelyeket polgárellenesnek vélt. Az 1920-as évek elején határozottan elutasította a poporanisták által képviselt „rurális utópiát”, azt emelve ki, lett a paraszti életstílus jellemzője a depriváltság. Az évtized végén azonban ő is a Nemzeti Parasztpártba vetette a reményét, abban a hitben, hogy az agrár/kispolgári párt legyőzi a Nemzeti Liberális Párt körül gyülekező bürokratizált, korrump oligarchiát. Bízott benne, hogy a parasztpártiak a szabadpiac politikája és a külföldi tőkét használó iparosítás mellett teszik le a voksukat (attól az elképzeléstől vezérelve, hogy a gazdasági világválság a háború utáni protekcionista gazdasági fordulat következménye volt). A Parasztpárt egyes teoretikusai – elsősorban Virgil Madgearu –

valóban e politika mellett emeltek szót, végül azonban elsodorta őket a gazdasági válság és a II. Károly király visszatérése körüli zűrzavar. Az 1930-as évek közepére világossá vált, hogy a polgárosodás menetéről alkotott elképzelése finoman szólva is túl optimista volt, mivelhogy a totalitarizmus expresszvonata látnivalóan nagyobb lendületet vett, mint a burzsoá kapitalizmusé. Ebben a kontextusban Sanielevici folyton változtatni kényszerült a politikai preferenciáit, előbb a nemzeti liberálisok felé fordult, majd II. Károlyt szólította fel, hogy legyen a román III. Napóleon, vagyis középutat találva abszolutizmus és alkotmányosság között, felülről vezessen be társadalmi reformokat. Javaslati azonban hatástalanok maradtak.

A harmincas években az etnikai diskurzus tapintható radikalizálódása, illetve a szárbai szökkenő antiszemitizmus hatására energiájának java részét Sanielevici arra volt kénytelen fordítani, hogy kikezdje a szélsőjobboldal faji diskurzusát. Ennek eredményeképp fokozatosan radikalizálódott az ő diskurzusa is, ami azonban nem jelentett egyúttal politikai engedményt, hanem a diszkurzív tér visszanyerésére törekedett. Így a homogénizáló narratívával ellentétben a román nemzet heterogenitását hangsúlyozta, miszerint a román alpesi-nordikus faji alapú nemzet, mediterrán/szemita kultúrával. A faji nacionalizmus tartalmának kikezdése végett családfakutatásba kezdett, és megpróbálta bizonyítani Goethe arab eredetét (bizonyos középkori szaracén fogoly révén, akit örökbe fogadott egy német lovag), valamint a lényegesen pikánsabb tény, hogy tudniillik a román antiszemitizmus prófétája A. C. Cuza, valamint a nemzeti költő, Vasile Alexandri egyaránt zsidó felmenőkkel rendelkeztek. Erőfeszítéseit egy igen igen terjedelmes, *În slujba Satanei* (A Sátán szolgálatában) című kötettel koronázta meg, amely a faji és a nemzeti keret divergenciájának bizonyítására irányuló törekvés mellett hevesen bírálta a fajelmélet náci alkalmazását. A politikai pamfletírók új nemzedékének megjelenésével azonban Sanielevici kénytelen volt szembenézni saját marginalizálódásával. Mint patetikusan megjegyezte: „az emberiség legnagyobb alkotója franciát tanít egy líceumban”.

Mindent egybevetve, Sanielevici számos jelentős megállapítást tett a román modernitás természetéről, egyes rasszista elméleteket pedig sikerült a fejük tetejére állítania, legalábbis retorikai-

lag. Ugyanakkor a modernista politikai program legitimálásának szándékával kialakított stratégiája, mely a karakterológia és a fajelmélet összekapcsolására törekedett, önpusztítónak bizonyult: a fajelméletre fogékony közönség a kiinduló feltevésekből levont következtetéseit, ha mégoly logikusak voltak is, nem találta vonzónak. Akik viszont az 1930-as évek modernista kulturális-politikai programjait választották, azok számára a liberalizmus összeolvasztása Lamarck örökélméletével és a paleontológiával inkább furcsa különcködésnek, mintsem releváns érvelési keretnek tűnt.

Stuart Sutherland

A téves benyomás

A *Cápa* című film főszereplője egy emberevő cápa volt. Amikor a filmet bemutatták, hatására Kalifornia partjainál drámaian visszaesett a fürdőzők száma, jóllehet ott a part közelében csak elvétve fordul elő ez a ragadozó. Számítások szerint annak az esélye, hogy egy fürdőzőt elkapjon egy ilyen vízi szörny, lényegesen alacsonyabb, mint annak, hogy útban a part felé halálos kimenetelű autóbalesetben vész oda a fürdőzni vágyó. Az emberek hajlamosak arra, hogy ne a valós tényekkel számoljanak – arra támaszkodnak, ami a legmélyebb benyomást kelti bennük, vagy ami először eszükbe jut.

Amikor az elsőként eszünkbe ötlő dologra alapozzuk az ítéletünket, akkor az úgynevezett „hozzáférhetőségi hibába” (*availability error*) eshetünk. Tegyük fel, hogy kocsit akarunk venni, és ezt a szándékunkat megemlíttjük egy barátunknak. Mire ő áradozni kezd a saját kocsijáról. Lelkesedése nagy hatást gyakorol ránk, és már szaladunk is, hogy vegyünk egy ugyanolyan modellt, hogy aztán azt tapasztaljuk: a járgány teljesen megbízhatatlan, és zabálja a benzint. Mivel a barátunk leírása friss volt és eleven (hozzáférhető),

Részlet a szerzőnek a Noran Libro Kiadónál a közeljövőben megjelenő *Irracionalitás* című könyvéből.

megfeleltekünk a fogyasztói magazinok statisztikáiról.

Gyakran mondják, hogy az első benyomás meghatározó. Ez azonban mintha ellentétben állna a „hozzáférhetőségi hibával”, hiszen annak épp az a lényege, hogy a legutóbb történetek befolyásolnak a leginkább, és ezért ezek a legfontosabbak. E témában az egyik első kísérletet az Egyesült Államokban Solomon Asch vezette. Arra kérte a kísérleti alanyokat, hogy értékeljenek egy személyt az öt jellemző hat melléknév alapján. A hat jellemző ilyesmi volt: „intelligens, szorgalmas, impulzív, kritikus, makacs és irigy”. A kísérleti alanyok egy másik csoportja is ugyanezeket a jelzőket kapta, csak fordított sorrendben: „irigy, makacs, kritikus, impulzív, szorgalmas és intelligens”. Ezután minden kísérleti alanyt adtak egy értékelő lapot, hogy értékelje a személyt. Olyan kérdésekre kellett válaszolniuk, hogy mennyire gondolják boldognak, társasági lénynek stb. Azok a kísérleti alanyok, akik az első, vagyis a pozitív jelzőkkel kezdődő listát kapták, lényegesen kedvezőbben ítélték meg az illetőt, mint azok, akiknek a második, a kellemetlenebb tulajdonságokkal kezdődő lista jutott. Ezt a hatást, vagyis, hogy a korábbi tényezők erősebben hatottak a későbbieknél, „elsőbbségi hibának” (*primacy error*) nevezzük. Az elsőbbségi hiba akkor fordulhat elő, amikor a rendelkezésre álló adatok egymással összefüggésben állnak, és az utóbbiak értelmezését befolyásolja a megelőző tapasztalat. Az elsőbbségi hibát a hozzáférhetőségi hiba egyik megjelenési formájának tekinthetjük: a legelső adatok már rendelkezésre állnak a memóriánkban, amikor a többivel találkozunk.

A hozzáférhetőségi hibával áll összefüggésben a „holdudvarhatás” (*halo effect*) is. Ha valakinek van egy nyilvánvaló (hozzáférhető) jó tulajdonsága, más tulajdonságait is jobbnak ítélik meg, mint amilyenek valójában. A jóképű férfiakat, szép nőket hajlamosak intelligensebbnek, sportosabbnak, humorosabbnak stb. értékelni embertársaik. A külső adottságoknak azonban nem sok közük van ezekhez a vonásokhoz: vagyis igen kicsi a korreláció a jó megjelenés és az intelligencia között. De az emberek nem csak ezt a hibát követik el, amikor ítéletet alkotnak. Történetesen létezik ennek az ellenkezője is, az úgynevezett „ördögi hatás” (*devil effect*). Ha valakinek van egy nyilvánvaló rossz tulajdonsága, például önző, az emberek ennek alapján hajlamosak lesznek a

többi vonását is leértékelni. Tisztességtelenebbnek és kevésbé intelligensnek látják, mint amilyen valójában.

A holdudvarhatás más veszedelmes következményekkel is járhat. Egy kísérlet során ugyanazokat a vizsgadolgozatokat leírták először szép, majd pedig csúnya kézírással. A dolgozatokat két csoport vizsgáztató kapta meg, és mindenki látta az összes dolgozatot, olyan megoszlásban, hogy azok fele szép, a fele pedig csúnya kézírással készült. A vizsgáztatókat arra kérték, csak a tartalmat osztályozzák, a kézírást ne vegyék figyelembe. Általában elmondható, hogy a szép kézírással írt dolgozatok lényegesen jobb osztályzatokat kaptak, mint a csúnya írással készütek. Egy másik, hasonló kísérlet még elképesztőbb eredményt hozott. Amikor vizsgáztatóknak ugyanazt az esszét mutatták meg, de hol férfi, hol női keresztnév szerepelt rajta, ha a vizsgáztató úgy vélte, a szerző férfi, jobb osztályzatot adott rá.

Azt hihetnénk, hogy a tudományban nem fordul elő a holdudvarhatás. Amikor egy, vagy még inkább több tudós benyújt egy dolgozatot egy tudományos folyóirathoz, a folyóirat szerkesztőségének döntenie kell, elfogadják-e az írást vagy sem. Ennek általában az a menete, hogy az újság elküldi a cikket két-három bírálónak, akik rendszerint a lap által képviselt viszonylag szűk szakterület jeles szakértői. A főszerkesztő a szakértői jelentések alapján dönt arról, megjelenteti-e a cikket vagy sem. 1982-ben két pszichológus egy ravas, ám igencsak leleplező vizsgálatról számolt be. A tizenkét jól ismert pszichológiai szaklap mindegyikéből kiválasztottak egy már megjelent, és neves amerikai egyetemek – mint a Harvard vagy a Princeton – tanszékeinek munkatársai által írt cikket: a szerzők tehát a legjelesebb pszichológusok közül kerültek ki. Ezután a szerzők nevét fiktív nevekre cserélték, és kitalált egyetemi paraméterekkel látták el őket (pl. Tri-Valley Emberipotenciál-kutató Központ). Aztán alaposan áttanulmányozták a szövegeket, és azokat a pontokat, amelyek az eredeti szerzőkre utaltak, kicsit megváltoztatták, de a tartalmat lényegében nem módosították. Ezután az összes cikket legépezték, és beadták őket fiktív szerző- és intézménynévvel ugyanahhoz a laphoz, ahol eredetileg megjelentek.

A tizenkét lapból csupán három szúrta ki, hogy már megjelent náluk a tanulmány. Mind a főszerkesztők, mind a bírálók súlyos emlékezet-kiha-

gyásáról árulkodik ez a kísérlet. A maradék kilencből nyolc (korábban egyaránt publikált) cikket elutasítottak. Sőt a tizenhat bíráló és a nyolc szerkesztő mind a nyolc tanulmányt azzal dobta vissza, hogy nem üti meg a mércét.

Meghökkenítő példa ez a hozzáférhetőségi hibára. Arra enged ugyanis következtetni, hogy amikor egy cikk megjelentetéséről döntenek a bírálók és a szerkesztők, ítéletükben nagyobb súlytal esik a latba a szerző neve és az intézmény, ahol dolgozik, mint a tudományos teljesítménye. Annak, hogy a bírálók és a szerkesztők úgy jártak el, ahogy, lehetett volna az oka a következő két racionális megfontolás külön-külön, vagy a kettő együtt is. Az egyik az lehetett volna, hogy a cikkben publikált kutatási eredményeket mások is megjelentették az alatt a két év alatt, amely a tanulmányok eredeti publikációja óta eltelt. A bírálók jelentéséből azonban kiderül, hogy nem ez volt az elutasítás oka: nem azért dobták vissza a tanulmányokat, mert az eredményeket nem találták elég frissnek. A másik érv az lehetett volna, hogy akik neves intézményben dolgoznak, azok gondosabban válogatják össze az adatokat, és kevésbé hajlamosak csalásra, mint a névtelen intézmények munkatársai. Ez azonban nem éppen meggyőző érv, tekintve, hogy egyes jó hírű

intézményekben dolgozó pszichológusok éppen a sikeres csalásnak köszönhetik elismertségüket. Nem valószínű, hogy ez lett volna a névtelen szerzők által szállított tanulmányok elutasításának oka. A bírálók ugyanis részletesen kritizálták a dolgozatok egyes pontjait, és számos megjegyzésük helytállónak bizonyult. Bírálták a statisztikai módszereket, továbbá efféle megjegyzéseket tettek: „A teoretikus felépítés... hiányos... következtetésekkel nem dokumentált... próbálja pótolni...”, vagy „Az egész zavaros.”

A legvalószínűbb magyarázat úgy szól, hogy mind az eredeti elfogadás, mind a későbbi elutasítás irracionális okokra vezethető vissza. Az első szavak, amelyeket a bírálók és a szerkesztők a cikket olvasva meglátnak, az a szerző és az egyetem neve. Amennyiben elég hangzatos mindkettő, máris elfogulttá válnak a bírálók, és a dolgozatokat a lehető legjobb színben látják, ám amennyiben a szerző és az intézmény neve nem cseng olyan jól, a bírálók előbb észreveszik a hibákat, érzékenyebbek lesznek arra, ami nem jó, mint arra, ami jó. Íme, egy drámai példa arra, amikor a hozzáférhetőségi hibához az elsőbbségi hiba és a holdudvarhatás is társul.

FORDÍTOTTA NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

Tandori Dezső

DUCHAMP-UTÁNP.

Valaha is e földteke
kérdései:
nem is tudom, hogy érdekelte-e.

Elveszett a központozás:
egyik nekifutás
olyan volt, mint bármelyik letudás.

S ha homokóra volt bármi idő:
pergés, sután
könnyen kőnek volt máris képzelhető.

Mit sírni a könnyek után.

Tenni: nem, hogy *mit* kéne,
de hogy mit *kéne*.

S ehhez nem kell hajnali háztető,
Ottlik-Halászetár.
Külön személyt rá lefoglalni kár.

Tudni akárki tud akármit,
vagy ha nem is,
mert hát alig,
bármi semmivé változik.
Hát ha semmit teszel,
valamit ugyanis,
ami nem semmi.
S nem is hamis.

Hirtelen lényegtelené válnak,
lénytelenné, a tárgyi árnyak,
személyi árnyak,
mert nincsenek így tárgyak és személyek,
nincs utólaghoz előleg,
és Apollinaire-nél megvolt a „végleg”.

A mit-tudom-mit képzelem ő (érezkelem stb.),
az egészet.
S mert holtaknak már úgy híve,
hogy nincs szüksége többé senkire.
Senki sincs híva.

Mit tudsz, kihagyni.
Az tud maradni.
Munkánál jobb a létezés.
Két elfeledhető alig-kevés.

Ó, de a palánkok közt!
A munka mégis szárnyal.
Vagy szárnyalt; madárlábbal
begörccs biceg.
Teljes szó nem kell senkinek.

Rövidíték. Duchamp után.
Utánp. – de nincs mit pótolni.
Nincs mit mire.
Mire amit.
A vízesés, a világítógázzal,
helyben szökik.

Fizikumaik, lelkeik
meglelik a téglabontott kaput.
Nem határganak meg adut.
Avítt.

Csak emberre vonatkozik.
Madárra nem, angyalra nem.
„Akit-amit oly IGEN-NEM szerettem.
nem hagyom, hogy uralkodjék felettem.
S még én képzeljem
csodálatosnak!”

És mégis: ily falbontott távlatoknak
örök zuhatagain,
lángjain, áramlásain,
csendes eltároltságain
történik a mit-tudom-én-mi.

Abban a csendben kell kibírni,
mely majd magad leszel,
a göröngyök nagy kérdéseivel,
a földteke titkaival tekézve,
minek az *eredménye*:
alig kevés:
a Mirabeau-híd-gázlángok alatt
vízszintezve fut az örök esés.
Göröngy-ok.

Hirtelen,
vagy csendesen
fel-le épülve,
nem leépülve
nem tudom, miért is jöttem be,
mentem ki,
mert nem is kell ilyet megmondani.

A kérdés csak az, ha az,
mit nem akarok dönteni,
mi kérdésemben mi igaz,
mi nem igaz,
s ha ezt mind lényegtelennek értem,
ah, nem a földtekéről beszéltem.

Duchamp, Apollinaire
elvitte, ami így érdem
egyáltalán lehetett.
Reszeltsajtozom egyet, kedves felek,
édes szivecském,
mielőtt versem sajtupapírjait befejezném.

Döntenem,
magam emésztetem,
ha szikrányit, ha világnyit,
ha szikárul, ha túlsúlyulásnyit:
mit kéne.
Végre volt, ami volt, ezt mondjam?
Mi végre.
Nem tudok mit szólni, hogy tudnom kellene,
mi voltam,
láttam fényes síncsiszoló kerekeket,
még senki sem keveredhetett
ki alóluk, szerkocsijuk-toltan,
csak holtan.

Egy hatalmas űrnek asztalára,
panírozásra, feleim, filének
nem kerülök.
Nyiszáltak, mondom kis szobra tövén ülve
Kosztolánynak, így, e szobor örvén,
a kerekek, a kések
alá kerülni sosem törvény,
mit ézékelném, mik az ily törvények
s törvényszegések.

Költő még annyira
vagyok, hogy ne legyen elképzelhetetlen,
minek miért mi a sora,
de hogy ez legyen
érzületem:
az többé soha.
Mert sehova.

Mert a SEHOVA oly igen tevés,
hogy jelzőjéül a SEMMI IS KEVÉS,
mint Karinthy mondta, a sokból,
az, az, megannyi okból.

Én ezt átgyúrtam az Úrben,
félnek mondani, az Úrban:
a sok oly nagy baj már, ahogy
síncsiszoló keréknél
érintőiként érintenek a fények,
nincs már mit. A sokból a kevés úgy ásít,
mint ami unja. Melyik a másikat itt?
A sok – semmi helyett a csőd.
Mint azután az azelőtt.
De ezek köz helyek.

„Elmondhatom mindenkinek,
úgyse hiszik el senkinek.”

Vagy épp csak elmondhattam.
Mindegy, mi,
és mi sebben-lobban:
nem vendég volt –
kilobban.

* * *

Ez, és nem,
volt az és Kosztolányi-évem.
Mások jegyében és ürügyében.

Közelegvén a hetvenötödik
halálnap, s mások sem feledtetik.

A többi annyi.
Mi se rebben:
de összetetten:
duchamp-i.

Ó, meglehetne kancsal ríme rég:
elíziumi mezőben
jönnek ott többen!
Duchamps-Elysées.